

НАШ ЈЕЗИК

LIV CB. 2

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Рајна ДРАГИЋЕВИЋ, др Јелена ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ,
др Весна ЛОМПАР, др Драгана МРШЕВИЋ РАДОВИЋ,
др Марина НИКОЛИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ,
др Борђе ОТАШЕВИЋ, др Милица РАДОВИЋ ТЕШИЋ,
др Стана РИСТИЋ, др Марина СПАСОЈЕВИЋ,
др Срето ТАНАСИЋ

Уредник
др СРЕТО ТАНАСИЋ

Секретар
др Марина Спасојевић

Рецензенти
др Рајна Драгићевић, др Милош Ковачевић, др Александра Марковић,
др Драгана Мршевић Радовић, др Марина Николић,
др Милица Радовић Тешић, др Стана Ристић

Према мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије
бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. г. Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од 1960. до 1975. г. (књ. X/3–4–XXI/1–2) уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. Часопис је од 1996. до 2005. г. (књ. XXXI–XXXVI) уређивао Мирослав Николић.

Наш језик излази у две годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, ел. пошта: isj@isj.sanu.ac.rs, nasjezikisjsanu@gmail.com.

Штампа: Службени гласник, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81

НАШ језик / уредник Срето Танасић. – Год. 1, св. 1 (1932/33) – год. 8, св. 1 (1941); Н. с. књ. 1, (1949/50)–. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 1932/33–1941; 1949/50– (Београд : Службени гласник). – 23 cm

Полугодишње
ISSN 0027-8084 = Наш језик
COBISS.SR-ID 615951

НАШ ЈЕЗИК

Књига LIV

Св. 2 (2023)

САДРЖАЈ

Поводи

- Академик Милка Ивић на страницама часописа *Наш језик*
(СРЕТО З. ТАНАСИЋ) 1–3

Чланци

- Љубиша и Његош – лексичке и фразеолошке паралеле
(Поглавље: *Фразеологизација и дефразеологизација*)
(РАДМИЛО Н. МАРОЈЕВИЋ) 5–16
- Именице којима се означавају прототипичне емоције у савременом
српском језику (АНА В. МИЛЕНКОВИЋ) 17–31
- Сложени условни везници у административно-правном стилу српскога
језика 19. века (ЈЕЛЕНА М. ПАВЛОВИЋ ЈОВАНОВИЋ) 33–46
- Реченице с експресивном вредношћу у наративи романа *Дервиш и смрт*
Меше Селимовића (АНЂЕЛА Б. МИТРОВИЋ) 47–66

Јубилеј

- 75 година Института за српски језик САНУ и његова издања
(СОФИЈА Р. МИЛОРАДОВИЋ) 67–71

Прикази

- Представљање *Анонширане библиографије Библиотеке*
Јужнословенског филолога (РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ) 73–78
- О *Аноншираној библиографији Библиотеке Јужнословенског филолога*
(АНА В. МИЛЕНКОВИЋ, ВЛАДИМИР Б. ЖИВАНОВИЋ) .. 79–82
- Едиција Монографије Института за српски језик САНУ (2004–2022)*
(АНА Р. САВИЋ ГРУЈИЋ) 83–85
- О *Монографијама* (СОФИЈА Р. МИЛОРАДОВИЋ) 86–88
- Каталог *Издања Института за српски језик САНУ 1947–2022*
(МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ) 89–95

Повод

УДК: 81:929 Ивић М.
050НАШ ЈЕЗИК

Прегледни рад
Примљено 1. новембра 2023. г.
Прихваћено 30. новембра 2023. г.

СРЕТО З. ТАНАСИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

АКАДЕМИК МИЛКА ИВИЋ НА СТРАНИЦАМА ЧАСОПИСА *НАШ ЈЕЗИК*

У години у којој смо закључили овај број *Нашег језика* навршило се сто година од рођења академика Милке Ивић, једног од највећих српских лингвиста, такође од највећих у свијету лингвистике, друге половине XX вијека.¹ Рођена је 1923. године у угледној београдској породици. Послије завршене гимназије уписала се, по завршетку Другог свјетског рата, на студије српског језика и књижевности на Филозофском факултету у Београду код чувеног професора Александра Белића. Он је у току студија препознао њен таленат и по ванредно успешном завршетку студија 1949. примио је за асистента у недавно основаном (1947) Институту за српски језик Српске академије наука. Распоређена је с пуним радним временом на пројекте у Институту, али се одмах укључила и у научни рад. Библиографија њених научних радова започиње одмах по уласку у Ин-

* sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

¹ Када смо се на страницама нашег часописа опраштали од академика Милке Ивић, написао сам и сљедећу реченицу: „У свијету славистике и уопште у свијету лингвистике Милка и Павле Ивић били су најпознатија српска имена током цијеле друге половине XX вијека“ (XLII/1–2, 92). Једном приликом Милорад Радовановић је, говорећи о Павлу и Милки Ивић, написао: „И ако би се, када смо већ код школа, за деветнаести век смело (не у смислу са смелошћу смело, већ једноставно – смело) рећи да је, у филолошком смислу нашем, то био век Вука Караџића и Ђуре Даничића, онда се за двадесети век слободно може рећи да је то век Белића и Ивићевих, тачније, да је прва половина тога века у нашој филологији и лингвистици била обележена именом Александра Белића, док је друга половина његова (те и помињано ’златно доба лингвистичко’ у њој) обележено именима Милке Ивић и Павла Ивића“ (према: Milorad Radovanović, Ivićevi, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, Beograd: XX vek, 2008, 291–292).

ститут – са радовима се појавила у часописима *Јужнословенски филолог* и *Наш језик* 1950. године. Већ са тридесет година одбранила је 1953. године докторску дисертацију *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој*. Да је ријеч о зрелом научном дјелу, говори и чињеница да је дисертација већ сљедеће, 1954. године објављена у Академијиној едицији, као и врло повољан приказ од академика Белића на страницама угледног *Јужнословенског филолога*.

Академик Милка Ивић је била сарадник *Нашег језика* цио свој вијек – од почетка бављења науком: први рад је објавила одмах по доласку у Институт за српски језик – у књизи I/1–2 за 1950. годину, а последњи у књизи XLI/1–2 за 2010. годину, само годину дана прије одласка са овог свијета. Дакле, на страницама нашег часописа објавила је неке од првих и неке од последњих својих радова. У томе времену од шест деценија она је објавила укупно двадесет два рада; није мало ако се узму у обзир „обавезе“ објављивања и у другим часописима Матице српске, Филозофског факултета у Новом Саду, *Јужнословенском филологу* и др., те позиви са многих страна свијета да да свој прилог. У *Нашем језику* била је присутнија првих година свога научног дјеловања и од деведесетих година прошлог вијека. У том, другом периоду објавила је петнаест прилога у *Нашем језику*.

У овом часопису академик Милка Ивић је објавила и неке од својих најбољих радова из синтаксе падежа. Тако је већ 1953. године у броју V/5–6 објавила рад „Узрочне конструкције с предлозима 'од, због, из' у савременом књижевном језику“. У њему је она описала и објаснила основна својства исказивања категорије узрока у српском језику – разликовање директног и индиректног узрока, показавши да се директни узрок исказује генитивом с предлозима *од* и *из*, а индиректни с предлогом *због*. Такође, од великог значаја је и њен рад „Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструменџала“, објављен 1956. године у *Нашем језику* број VII/7–10, у коме је она утврдила критеријум за дистрибуцију та два падежна облика при исказивању ове значењске категорије, односно у обликовању квалификативног семантичког поља. На њих се свакако односи оцјена „да је таква перспектива посматрања падежа у српском језику, и не само српском језику, представљала несумњиво потпуно нови начин гледања на падежне односе и показала се не само као релевантна на општем теоријском и дескриптивном плану већ је омогућила да се дође и до читавог низа потпуно нових чињеница дотада непознатих о појединачним падежним релацијама и њиховој међусобној систематској повезаности“

(Ivana Antonić, Sintaksa padeža, u: Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, Beograd: XX vek, 2008, 169).

Да поменем и радове из друге области – „Енклитички облик заменице као знак модалности“ – *Наш језик* V/1–2 (1953), „Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику“, *Наш језик* X/7–10 (1960), без намјере да правим избор било које врсте. Рекох већ да је академик Милка Ивић посебније била присутна у *Нашем језику* од средине деведесетих година. Ово није прилика да се њено научно дјело у тим радовима представља – с обзиром на карактер овога текста.

Приводећи крају текст подсећања на стогодишњицу рођења академика Милке Ивић, подсетио бих читаоце шта је њен и Павлов ученик академик Милорад Радовановић рекао о њима: „И управо у Ивићевима имамо, у ствари, и судионике, и сведоке, и саучеснике, и ствараоце једне културне и научне епохе. А кад је лингвистика у питању – не било какве епохе: Ивићевци су ступили на лингвистичку сцену крајем четрдесетих, почетком педесетих година двадесетог века, а то је било време када је лингвистика постајала узорном, угледном и огледном научном дисциплином у хуманиоруму. То доба (а потрајаће оно некако до осамдесетих година) ми данас већ видимо и именујемо као ’златно доба лингвистике’, уз то као ’златно доба славистике’, па, богами, и као ’златно доба наших језичких и културних тема’ – у европским и светским размерама гледано“. Сводећи ово запажање, Радовановић се враћа Ивићевим, па закључује да је риједак феномен „да двоје људи (и приватно и јавно) буду удружени у мисији овакве врсте, и то у ’златном добу’ опште мисије у којој учествују, при том и у ’златном добу’ једне струке, једне науке, једне области знања – добу које и сами стварају односно у чијој судбини (са)учествују“ (Milorad Radovanović, *nav. djelo*, 287–288).

Подсећамо се на стогодишњицу рођења академика Милке Ивић са захвалношћу за све што је дала српској науци о језику, између осталог и што је сарађујући и у нашем часопису цијелог свог радног вијека учествовала у стварању тог „златног вијека“ српске лингвистике.²

² Подсећамо наше читаоце да ће Институт за српски језик САНУ, Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду и Одељење књижевности и језика Матице српске у Новом Саду поводом стогодишњице рођења академика Павла и Милке Ивић припремити и 2024. године објавити споменицу њима у част.

Ч л а н ц и

УДК: 811.163.41'373.7
821.163.41.09-3 Љубиша С. М.
821.163.41.09-1 Петровић Његош П.

Оригинални научни рад
Примљено 1. октобра 2023. г.
Прихваћено 30. новембра 2023. г.

РАДМИЛО Н. МАРОЈЕВИЋ*
(Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику)**

ЉУБИША И ЊЕГОШ – ЛЕКСИЧКЕ И ФРАЗЕОЛОШКЕ ПАРАЛЕЛЕ (Поглавље: *ФРАЗЕОЛОГИЗАЦИЈА И ДЕФРАЗЕОЛОГИЗАЦИЈА*)

У серији радова чији је овај чланак друго синтетичко поглавље упоређују се лексичке и фразеолошке јединице које употребљава Стефан Митров Љубиша у *Пријовијесцима црногорским и њиморским* с одговарајућим јединицама из Његошевих пјесничких дјела. Анализиране лексеме и фраземе бацају свјетло на значење Његошевих израза, али и на могући језички утицај пјесника с Његуша на свог млађег савременика, прозног писца из Паштровића, који је био Његошев сљедбеник и приврженик. У овом раду ограничавамо се на процесе фразеологизације и дефразеологизације као специфичне типове фразеолошке транспозиције (наставак разматрања односа дијахроније и синхроније са аспекта историјске фразеологије).

Кључне ријечи: Петар II Петровић-Његош, спјев *Горски вијенац*, спјев *Шћепан Мали*, пјесма-честитка *Поздрав (србском) роду на Ново љеио*; Стефан Митров Љубиша, *Пријовијесци црногорске и њиморске*.

0. ПОЛАЗИШТЕ. – У радовима из ове серије студија случаја упоређују се лексичке и фразеолошке јединице које користи Стефан Митров Љубиша у *Пријовијесцима црногорским и њиморским* с одговарајућим јединицама из Његошевих пјесничких дјела. Истраживање има свој аналитички дио, у коме се издвајају фрагменти према на-

* radmilo@mail.ru.

** Рађено у оквиру научног пројекта *Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским њеводима* Института за славистику и филологију Паневропског универзитета „Апеирон“ у Бањој Луци.

словима Љубишених приповијести, и синтетички дио, у коме се формулишу теоријска поглавља као својеврсна исходишта комплетног истраживања.

0.1. Први (аналитички) фрагмент ове серије студија случаја (Маројевић 2023: 31–61) био је посвећен приповијести *Крађа и њрекрађа звона*, која је претходно објављена у листу *Оштрабина*, што је омогућило и текстолошке напомене и корекције као могући допринос за припрему научних (критичких) издања Љубишених дјела.

0.2. Прво (синтетичко) поглавље ове серије студија случаја (Маројевић 2024) ограничено је на примјере у којима се на специфичан начин сијеку семантичка поља дијахроније и синхроније на фразеолошком плану код једног и код другог писца. Анализиране фразеолошке јединице бацају свјетло на значење Његошевих израза и на могући језички утицај пјесника с Његуша на свог млађег савременика, прозног писца из Паштровића, који је био сљедбеник и приврженик аутора *Горског вијенца* и *Шћепана Малог*, али те фраземе могу допринијети и бољем освјетљењу односа дијахроније и синхроније у српској фразеологији уопште.

0.3. Овај рад представља друго (синтетичко) поглавље ове серије студија случаја. Оно је имало, као и претходно на које се наставља [види т. 0.2], усмену презентацију на 52. Научном састанку слависта у Вукове дане, 13. септембра 2023. године, а посвећено је неким специфичним питањима фразеолошке транспозиције.

1. У ПРИЈЕКРСТ КÂ ТРĚБÂ МЕТНУЛИ [ГВ 2439]. – Да би се схватило значење израза довољни контекст је претходни стих реплике игумана Стефана (и прозна ремарка испред њега): игуман пита ђаке да ли су наложили бадњаке:

Јесте ли их ђецо наложили,
упријекрст ка треба [кâ^трѣбâ] метнути?
[ГВ 2438–2439].

Стихове смо навели у формату нашег критичког издања у ком 2439. стих прати сљедећа текстолошка напомена (Маројевић 2005: 192):

2439 *уѣријѣкрстѣ* – прил. [...]; *мѣѣнѣли уѣријѣкрстѣ* – изр. у зн. 'положили тако да чине крст'; *кâ* – везн. у зн. 'како, као што' с поб. дугосил. акц. [...]

1.1. У првом раду из ове серије студија случаја (Маројевић 2023а: 42–45) исцрпно је изложена историја питања о тумачењу 2439. стиха

Горског вијенца и о ортографској интерпретацији његовог првог полустиха. Разматрање овог „тамног мјеста“ завршили смо уз два закључка.

Први закључак: за значење израза довољна је наша семантизација из критичког издања, али уз лексичку измјену (умјесто „крст“ – *ѝријекрсиѝ*): ђаци су наложили бадњаке пошто су их претходно ставили да чине пријекрст.

Други закључак: иако састављено писање налазимо само у два посљедња од разматраних издања (Младеновићевом и нашем), не рачунајући Банашевићево писање у коментару, питање је колико смо били у праву. Ни у једном коментару не позивају се приређивачи на Љубишину употребу предлошко-падежне везе у *ѝријекрсиѝ*, прије свега на ону из приповијести *Крађа и ѝрекрађа звона*. Љубишини текстови свједоче да облик *ѝријекрсиѝ* чува предметно значење карактеристично за живе именице, тако да би растављено писање требало давати макар као алтернативно. Другим ријечима, предлошко-падежна веза у *ѝријекрсиѝ* није се у потпуности адвербијализовала, бар не у Љубишином идиолекту, закључили смо.

1.2. У том раду истакли смо да Стефан Митров Љубиша у свом издању *Горског вијенца* (Љубиша 1868/2017: 123) није коментарисао предлошко-падежну везу у *ѝријекрсиѝ* јер је она за њега била сасвим обична. Од више потврда, за нас је посебно занимљива она из приповијести *Крађа и ѝрекрађа звона* (предлошко-падежну везу у *ѝријекрсиѝ* у примјерима означаћемо полумасним слогом): Тако поставе на тле двије дуге пушке у **пријекрст**, пак се над њим [*вар.* над њима] зауну и опросте. (Љубиша 1875: 610; исто у: Љубиша 1924: 168 и Љубиша 2001: 128; варијанту цит. по: Љубиша 1974 I: 228). У првој публикацији, у листу *Ошацибина*, као и у издањима Српске књижевне задруге и ЦИД-а, замјенички облик (над) њим односи се на именицу *ѝријекрсиѝ*, и то је изворни облик и изворно значење: јунаци су се заклели и опростили над пријекрстом, а не над пушкама. Уредник другог јубиларног издања није то разумио, па је измијенио замјенички облик „по смислу“ (прави смисао није препознат).

1.3. У овом ћемо раду навести остале потврде предлошко-падежне везе у *ѝријекрсиѝ* у другим Љубишиним *Приповијесцима црногорским и ѝриморским*.

Контекст из приповијести *Скочидјевојка*: „[...] Кад су нам стари примили крст, свакога су од њих кумови нарекли у једно ново име, неког кршћанског свеца. Ту је бивало људи и жена, стараца каошто сам сам [*вар.* сâм], момчади као, наздравље [*вар.* на здравље], ти, а и баба као Катна наша. Свакога је кум нарекао у име једног свеца, па му тај

светац оста потомству у крсници. Зато и мијесимо крст, зато га и режем **у пријекрст**, кад се при обједу напија у славу божју и свечеву. Није кум мислио на то што ти сада мислиш, ни на наше гозбије и пића: кад ли који светац запада, је ли кућа пуна или празна, једе ли се риба или месо“ (Љубиша 1924: 23; варијанте цит. по: Љубиша 2001: 61).

Контекст из приповијести *Продаја њаџиријаре Бркића*: „[...] Да ми можеш, побратиме, какогођ препоручити једну његову омјеру [*вар.* омјеру,] дао бих ти за њу најбоље дивизе из тора, јер ми једно дијете, не било премјењено [*вар.* премијењено], пада с горе, пак сам му отвара рожденик на пророка, и каза ми да добавим мјеру веселенскога патријара с главе до пете, пак да с њом опашем бојника **у пријекрст** на плећи низ обоје рамена, а да краје вежем живијем узлом преко паса врх бокова, и да ће му, чуј, то дићи цкврн као руком.“ (Љубиша 1924: 113–114 (знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира); исто у: Љубиша 2001: 37).

Први контекст из приповијести *Пој Андоровић нови Обилић*: Кад га у гроб положи и превале плочу, приступи најприје отац пак [*вар.* па] се стане грегсти по образу и у вас глас лелекати. За њим се изреде један по један сваки брат и побратим, док најпотоњи положи два гола ножа **у пријекрст** на плочу. Онда дођу сестре и женска својта, рашчешљане и расплетене, па свака редом узме нож и закине оба бича власи, а стане грегсти лице. Најеже се длаке гледећи по гробу ону престрту рпу [*вар.* ’рпу] коса напојену крвљу што је текла из љуцкијех [*вар.* људскијех] образа. (Љубиша 1924: 143; варијанте цит. по: Љубиша 2001: 110).

Други контекст из приповијести *Пој Андоровић нови Обилић*: Жена остане [*вар.* оста] кукајући, а Вук, пошто пољуби најмлађе дијете, које слатко спаваше у повојима, узме струку и дублијере, па пут за уши на освић недјеље. У сриједу пред зору доприје на кутњи праг Шћепца х. [*вар.* Шћепца Х...] Омотан у струци легне колико је год дуг и широк пред врата, [*вар.* врата] држећи **у пријекрст** она два дублијера. (Љубиша 1924: 151; варијанте цит. по: Љубиша 2001: 116).

Први контекст из приповијести *Проклеџи кам*: Село се страви до зла Бога, и свака се у кућу забије [*вар.* збије] тек излети из пуклотине слијепи миш; пак не доста што су иза дневи затварали вратнице [*вар.* вратнице,] но су их изнутра тврдили мандалима и клинима, а затварали потпирачима **у пријекрст**, и забијали трнове драче под кутњи праг. (Љубиша 1924: 205; варијанте цит. по: Љубиша 2001: 154).

Други контекст из приповијести *Проклеџи кам*: Скупи кољена до зуба, скучи се животом ка’ повјесмо вуне, покрије главу бјељином, подвије руке **у пријекрст**, но чеса? свако око ка’ у вола. [*вар.* у пријекрст.

Но чеса, свако око ка' у вола?'] (Љубиша 1924: 230; варијанту цит. по: Љубиша 2001: 172).

И најзад, контекст из приповијести *Горде или Како Црногорка љуби*: Тужна Зорка, пуна жалости, стида и страха, навлачи мокре хаљине, убере лишћа с врбовине да ш њим покрије голо тијело ојађеле пријатељице, пак тркне до Спасоја с пустијем гласом. Спасоје похита на обалу и нађе мртве зета и кћер омотане једнијем ужем. Јунак се скамени, подвије руке у **пријекрст**, гологлав а перчин му покрио чело до очију, пак стане укочен да мотри оно двоје утоп|ника, у које је полагао дику и покој своје старости. (Љубиша 1924: 257–258; исто у: Љубиша 2001: 191).

1.4. Поставља се питање: да ли се Његошев израз и неколике варијанте његове у Љубишиној прози могу сматрати фразеолошким јединицама?

Изрази се, у најмању руку, могу посматрати као синтаксичке јединице на путу фразеологизације. Једна би фразема била Љубишин израз *йодвиџи руке у ѝријекрсиџ*, друга – *меџинуџи / йосџивџи / йоложџи / држџи* (два једнака предмета) у *ѝријекрсиџ*, која повезује пјеснички језик и идиолект двају писаца, трећа је Љубишин израз *резаџи хљеб у ѝријекрсиџ*, а четврта – *заџивараџи враџнице у ѝријекрсиџ*. У свим овим изразима, на размеђу лексичких и фразеолошких паралела, лексема *ѝријекрсиџ* чува својства именице с одређеним предметним значењем.

Читалац је запазио да смо у наслову ове прве студије случаја раздвојили предлог у од именице *ѝријекрсиџ*. То изискује измјену и у текстолошкој напомени критичког издања:

2439 у *ѝријекрсиџ* – предлошко-падежна веза; *меџинуџи у ѝријекрсиџ* – изр. у зн. 'положили тако да чине пријекрст' (*ѝријекрсиџ* су два предмета стављена један преко другог у облику крста).

2. (Неће) ни врѠн моје кости џнијети [ШМ 3863]. – У првом фрагменту ове серије студија случаја (Маројевић 2023а: 50–51) необични израз је цитиран у ширем контексту синтаксичког периода од седам стихова, али је за ову нашу данашњу анализу довољно навести у формату основног издања, уз анализирани, још и претходни стих, у ком је посвједочен помоћни глагол за грађење футура: Ѡл' џ Црнџ Гџру никад неће / ни врѠн моје кости џнијети, [ШМ 3862–3863].

2.1. Од три лексичке ријечи које израз садржи, у двотомном *Речнику Његошева језика* наведени израз се наводи само у једној одредници – у одредници именице **врѠн**¹ *гавран* (Стевановић и др. 1983 I: 101),

али не као израз. (Именица је хомонимична с придјевом **врѣн**² *који је боје гаврана, угљена, црн.*)

2.2. У Љубишиној приповијести *Крађа и њрекрађа звона* посвједочен је реченички фразеологизам, или фразеологизам у ширем смислу, који је упоредив с Његошевим изразом: „[...] а око њега села и торови да **не би перје месо изнијело**, а камо ли [*вар. а камоли*] ми ону груду туча. [...]“ (Љубиша 1875: 608; исто у: Љубиша 1924: 166; варијанту цит. по: Љубиша 2001: 126). Варијанта овог фразеологизма употребљена је у приповијести *Шћейан Мали*: „[...] а укопаћете га **гђе ни врѣна ни кост не понијела**. [...]“ (Љубиша 1974 I: 41; уп. Љубиша 1924: 91 (гђе ми) и Љубиша 2001: 22 (гдје ми)).

2.3. Љубишин израз *не би њерје месо изнијело* има форму потенцијала, док је израз *гђе ни врѣна ни кост не њонијела* у форми оптатива, али су оба фолклорног поријекла: први је с обавезном допуном реченице с везничким изразом *а камо ли*, а други се везује за замјенички прилог *гђе*. Занимљиво је да Љубиша не користи архаични аблативни глагол *унијейи* него његове савремене замјене.

2.4. Закључни пасус из претходног рада поновићемо и у овом: „Његошев израз, мада фолклорног и фразеолошког поријекла, потпуно је декомпонован: из потенцијала преведен је у футур, аблативни глагол је замијењен акузативним – треба да сугерише значење ‘нећу ни крочити у Црну Гору’, али је мотивација веома удаљена. Пјесник је остварио сликовито језичко средство, али као резултат дефразаологизације, то јест фразеолошке транспозиције с нултим резултатом. Није чудо што израз фразеолози заобилазе!“ (Маројевић 2023а: 51).

3. СКВРНЕ РУКЕ СЛИЈЕПЕ ПРОСТОТЕ [ПСР 60]. – У 60. стиху пјесме *Поздрав (србском) роду*, честитке српском (на)роду за Нову 1847. годину, посвједочен је придјев *скврни* у облику акузатива множине женског рода, у којем ми реконструирамо одређени вид. Минимални, али довољни контекст је претходни стих (стихове наводимо у формату нашег основног издања): *оса̀х[о]шѣ самоубиственѣ / скврнѣ рѣке слијепѣ простоте* [ПСР 59–60]. У првом фрагменту ове серије студија случаја (Маројевић 2023а: 52–54) исцрпно је изложена едичиона историја – како је у издањима представљен 60. стих пјесме. Стих у којем је придјев *скврни* посвједочен прештампаван је у другој половини XIX и у првој половини XX вијека аутентично.

3.1. У двотомном *Речнику Његошева језика* појављује се, међутим, придјев с друкчијом фонетском структуром, у посебној одредници: **скр̀внѣ**, -ӑ, -о̆ в. *скврни*. – Осахнуше самоубиствене / скрвне руке

слијепе простоте (Пј. 241, 59–60) (Стевановић и др. 1983 II: 295). Откуда лексикографима тај необични облик? Лексикографи су се (некритички) служили четвртим издањем Његошевих *Целокућних дела* (Лалић 1975: 241), па су из њега и преузели језички фантом, штампарску грешку која се провлачи кроз сва претходна и наредна, фототипска Лалићева издања. Непостојећи облик појавио се већ у првом издању ијекавски насловљених Његошевих *Цјелокућних дјела* (Лалић и др. 1953: 391).

3.2. Лалић је као основни текст узео варијанту коју је Гај објавио 1848. године у листу *Danica*, и само је њу коментарисао, а варијанту која је објављена 1847. доноси у Додатку, и њу не коментарише (иначе би прокоментарисао и облик који је предмет овог одјељка нашега рада, и сигурно не би у коментару поновио штампарску грешку из текста, него би је, напротив, и у тексту исправио).

Да је облик „скрвне“ само врло „скупа“ и дуготрајна штампарска грешка, али не Лалићева него словослагача, коју коректори нису исправили, свједочи једнотомни *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша], рађен у сарадњи с Радованом Лалићем, у коме се, из *Свободијаде*, наводе и придјев **сквернѝ**, и придјев **скврн** (на црквенославенизмима лексикографи тада нису означавали акценте) у значењу ‘оскрнављен, нечист, гадан’ (Стевановић–Бошковић 1954/1957: 195).

Типографска грешка *скрвни постала је много тежа кад се преобразила у грешку лексикографску, у својеврсни језички фантом. Лалићев пропуст је притом био једино у томе што је основну, примарну и дужу варијанту пјесме – новогодишње честитке смјестио у Додатак, па њени специфични облици нису доспјели ни у коментар, ни у *Рјечник*. Пропуст мали, али с дуготрајним репом!

3.3. Успоставићемо интертекстуалну везу Његошевог придјева *скврн(и)* с четири облика из шест Љубишених приповијести.

У приповијести *Скочидјевојка* посвједочена је творбена база овога придјева, именица *цкврн*: „Стан!“ – викне игуман, до’вативши ручицу мача. „То није покора кршћанска, већ пасја смрт! Ако си се и потурчио и сва та зла урадио, све се дава опростити, ако пријенеш кајању вјером и ухвањем. Божја милост, која те до данас у животу сахранила и довела, потле толика зла и крви да откријеш моћи твога ујака, та иста милост, која је и мене гријешнога сподобила овоме пиру и сахранила до овијех година, да будем свједоком и учесником таквог чудеса и знамења, и да те учувам од пасје смрти; та иста милост пратиће те до гроба и опрати твоје кало душе и образа од сваке **цкврни** и безакоња на чему те доведоше љуцке страсти, мрзост и освета.“ (Љубиша 2001: 99; уп. Љубиша 1924: 74 (довативши; кало, душе и образа, од сваке)).

– Именицу *цкврн* потврђује и приповијест *Продаја њаџиријаре Бркића* [види шири контекст у т. 1.3]: „[...] и да ће му, чуј, то дићи **цкврн** као руком.“ (Љубиша 1924: 114; исто у: Љубиша 2001: 37).

У приповијести пак *Крађа и њрекрађа звона* Стефан Митров Љубиша користи придјев *цкврн(и)*, и то у облику неодређеног вида: „[...] да га донесемо дома или [*вар.* дома, или] да га својом крвљу омочимо, да им **цкврн** звони.“ (Љубиша 1875: 608; исто у: Љубиша 1924: 166; варијанту цит. по: Љубиша 2001: 126).

У приповијести *Шћепан Мали* посвједочена је и изведеница овога придјева, глагол *оцкврниџи*: **Оцкврнили** једно свето име, као да [*вар.* каода] сте псу крштено име нађели. (Љубиша 1924: 91; исто у: Љубиша 2001:22; варијанту цит. по: Љубиша 1974 I: 41). – Глагол *оцкврниџи* посвједочен је и у приповијести *Проклеџи кам*: Сељани разјарени и не осврну се на те клетве, колико ли ни прије на ону Мијатовице, но насрну рпом на гроб и ударе су сто мотика и кукâ [*вар.* мотика и кука] да га раздвоје од земље, како ће лакше под собом тенца бости да их не **оцкврни** [*вар.* не оцкврнини] која капља његове крвусине. (Љубиша 1924: 209; варијанте цит. по: Љубиша 2001: 157).

А у приповијести *Горде или Како Црногорка љуби* посвједочен је трпни глаголски придјев (ном. мн. ж.р.) *оцкврњене*: „Зулум јаничарски, насиље спа’ија, прождрлост ага и необузdana самовоља свакога муслиманина прам крштеној раји: цркве разваљене ил’ обатаљене и **оцкврњене**; звона опучена или у топове преливена; свештеници прогнани или објешени; грабеж младежи да допуња хареме; несигурност живота, имућства и поштења; ропство, прогонство ил’ умор сваког бољег и бољег кршћанина; склониште милостива срца двају најсилнијих владара на свијету, апостолског цара и православну царицу, да под крсном сијенком избева крајне пропасти шљедбенике Христове вјере на Истоку. [...]“ (Љубиша 2001: 185; уп. Љубиша 1924: 249 (оцкврњене, истоку)).

3.4. Прво питање које би се могло поставити у поредбеној анализи гласи: је ли Љубиша употребљавао наведене облике, прије свега придјевски у приповијести *Крађа и њрекрађа звона*, под утицајем Његошеве честитке српском роду?

Одговор на питање није тешко дати. Љубиша употребљава народски коријен |цкврн|, а не црквенославенски |скврн| или понародњени |скврн|. Поред тога, Његошева пјесма је била мало позната у Љубишино вријеме; она није ушла у панчевачко издање браће Јовановића, па ју је зато Петар Лавров и објавио, под бројем 17. Поздрав роду из Беча 1847 год., и у њој (правилно) стих: Скврне руке слијепе простоте, (Лавров

1887: 397). Љубиша је могао знати загребачку варијанту, у суштини: новогодишњу честитку за 1848. годину, али у њој није било придјева *скврн(и)*.

Друго питање је лексичко-фразеолошко. Сви Љубишини примјери су чисто лексичке паралеле, док су Његошеве *скврне руке* већ на путу фразеологизације (преласка у перифразу и/или стални епитет).

Треће је питање историјскодериватолошко. Именица *цкврн¹*, која припада трећој деklinацији, примарна је творбена база, од ње је образован нултим суфиксом, по поријеклу суфиксом -ъ < -*ǫs, придјев *цкврн^{II}*, који припада првој деklinацији. Остало је било јасно: изведеница овога придјева је глагол *оцкврниџи*, а *оцкврњен* његов трпни придјев.

4. ИСХОДИШТА. – Општи исход овог рада састоји се у проширењу појмовне структуре термина фразеолошка транспозиција: досад смо га користили кад је ријеч о преласку из једног у други фразеолошки жанр, на примјер из жанра сталних епитета у жанр идиома (*сиви соко*, *мрки вук*), а сада тај термин употребљавамо у смислу преласка слободне синтагматске везе (споја ријечи) у фразеологизам и фразеологизма у слободну, нефразеолошку синтагматску везу.

Поред тог општег исхода, рад има и три посебна.

4.1. У синтагматској вези *меџинуџи* (бадњаке, свијеће, пушке) у *џријекрси* остварује се фразеолошка а не творбена транспозиција (адвербијализација предлошко-падежне везе), што оправдава растављено писање и именичку интерпретацију лексеме (у) *џријекрси*.

4.2. Два примјера показују неоправданост третирања неких синтагматских веза као грешака штампарских (руски: опечатка) или писарских (руски: описка). Тако је израз (заклети се) *над њим* (= над пријекрстом) погрешно исправљен изразом (заклети се) *над њима* (= над пушкама) [види т. 1.2], а у изразу *гђе ни врана* (ни кост не понијела) прва рјечца *ни* замјењивана је енклитичким обликом личне замјенице *ми*: „гђе ми врана“ (ни кост не понијела) [види т. 2.2].

4.3. Два примјера показују како се могу појавити језички фантоми усљед погрешне перцепције неког архаичног облика. Његошеве *скврне руке* постале су фантомске „скврне руке“ [види т. 3.1], Љубишин глаголски облик (да их не) *оцкврни* претворио се у фантом „оцкврнини“ [види т. 3.3]. Није од значаја како су ти фантоми настајали – као штампарске или редакторске грешке.

ИЗВОРИ

- ГВ: *Горски вијенац* [у: Медаковић 1847: 1–116 (прво издање); Маројевић 2005: 35–222 (критичко издање); Маројевић 2021: 201–324 (основно издање); акцентатско издање је у рукопису].
- ПСР: *Поздрав (србском) роду* [Прилог у: Маројевић 2020: 487–490 (критичко издање), 1154–1155 (акцентатско издање); Прилог II у: Маројевић 2021: 537–539 (основно издање)].
- ШМ: *Шћейан Мали* [у: Маројевић 2020: 19–225 (репринт првог издања), 227–486 (критичко издање), 1011–1153 (акцентатско издање); Маројевић 2021: 347–533 (основно издање)].

ЛИТЕРАТУРА

- Лавров 1887: П[етрѣ] А[лексеевичѣ] Лавровѣ, *Петрѣ II Петровичѣ Нѣгошѣ Владыка Черногорскій и его литературная дѣятельность*, Москва: Типографія О. Лисснара и Ю. Романа.
- Лалић 1975: Петар II Петровић Његош, *Пјесме*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић], Београд: Просвета – Цетиње: Обод. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 1). [Фототипија III изд. (Београд–Цетиње, 1974)].
- Лалић и др. 1953: Петар Петровић Његош, *Пјесме. Луча микрокозма. Проза. Пријеводи*. [Текст *Пјесма*, *Прозе* и *Пријевода* приредили за штампу Радован Лалић и Михаило Стевановић. Текст *Луче микрокозма* приредили за штампу Никола Банашевић и Радосав Бошковић. Биљешке и објашњења уз *Пјесме*, *Прозу* и *Пријевод* написао Радован Лалић. Биљешку уз *Лучу микрокозма* написао Никола Банашевић. Објашњења уз *Лучу микрокозма* написао Вуко Павићевић], Београд: Просвета. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 2). [Прво издање.]
- Љубиша 1868/2017: *Gorski vijenac*. Historički dogagjaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem S. Ljubiša. Izdala o svom trošku *Matica Dalmatinska*. U Zadru: Tiskom Narodnoga Lista, 1868; Fototip-sko izdanje, Budva: Muzeji i galerije – Cetinje: Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, 2017.
- Љубиша 1875: Ст. Љубиша, Крађа и прекрађа звона: Приповијест поборска нашијех доба, *Ойѣабина*, у Београду, I/2, св. 5–8, 604–610.
- Љубиша 1924: *Пријовијесѣи црногорске и ѱриморске*. Скупио и сложио Стјепан Митров Љубиша, Београд: Српска књижевна задруга.
- Љубиша 1974 I: Стефан Митров Љубиша, *Пријовијесѣи црногорске и ѱриморске*, Цетиње: Обод – Будва: Културни центар, [б. г.]. (Дјела. Издање поводом 150-годишњице рођења Стефана Митрова Љубише. Књ. 1).

- Љубиша 2001: Стефан Митров Љубиша, *Дјела*. Приредио Ново Вуковић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2005: Петар II Петровић-Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2020: Петар II Петровић-Његош, *Шћејан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД – Цетиње: Народни музеј Црне Горе.
- Маројевић 2021: Петар II Петровић-Његош, *Луца микрокозма. Горски вијенац. Шћејан Мали. Ноћ скуљџа вијека*. Основно издање. Ортографија и ортоегија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2023: Радмило Н. Маројевић, Његош и Љубиша – лексичке и фразеолошке паралеле: (Фрагмент: *Крађа и њрекрађа звона*), *Српски језик XXVIII*, Београд, 31–61.
- Маројевић 2024: Радмило Н. Маројевић, Љубиша и Његош – фразеолошке паралеле (Поглавље: *Дијахрони и синхрони њресјеји семантичких њоља*), *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* (Београд, 13–17. IX 2023). [Књ.] 53/1: [...] Дијахроно и синхроно у српском језику – тачке пресека. Београд, 2024. [У штампи].
- Медаковић 1847: *Горскій виенацъ*[.] Историческо событје при свршетку XVII вјека. Сочиненіе П[етра] П[етровића] Н[џгоша.] владыке черно-го[р]скога. [Приредио Милорад Медаковић.] У Бечу: словима ч[астнихъ] о[таца] мехитариста. Факсимил првог издања објављиван је као посебна књига (Цетиње: Обод, 1963; Цетиње: Музеји Цетиње, 1984; Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010; Подгорица: ЦАНУ, 2017) и у саставу јубиларног издања [Павићевић и др. 1985: 43–169] (наводимо важнија издања).
- Павићевић и др. 1985: Петар II Петровић-Његош, *Горски вијенац*. Уредник Бранко Павићевић, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности и др. Издање садржи факсимил рукописа (стр. 5–41) и репринт првог издања (стр. 43–169).
- Стевановић–Бошковић 1954/1957: *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић], Београд: Просвета, 1954. [прво издање]; 1957. [додатни тираж првог издања]. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6).
- Стевановић и др. 1983 I–II: *Речник језика Пејџра II Пејџровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I–II, Београд: Српска књижевна задруга и др.

Радмило Н. Мароевич

ПЕТР II ПЕТРОВИЧ-НЕГОШ И СТЕФАН МИТРОВИЧ ЛЮБИША –
ЛЕКСИЧЕСКИЕ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ
(Этюд: *ФРАЗЕОЛОГИЗАЦИЈА И ДЕФРАЗЕОЛОГИЗАЦИЈА*)

Резюме

В серии статей, которая продолжается настоящей работой, рассматриваются лексические и фразеологические единицы, используемые сербским прозаиком эпохи реализма Стефаном Митровичем Любишей в сборнике «Рассказы черногорские и приморские» и сопоставляются они с контекстами произведений сербского поэта эпохи романтизма Петра II Петровича-Негоша с точки зрения лингвистики, поэтики и лингвокультурологии.

Исследование преследует две общие задачи: во-первых, выявить дополнительные аргументы, способствующие правильному пониманию «темных мест» и вообще лексических и фразеологических единиц в произведениях Негоша; во-вторых, проследить возможное влияние поэта Негоша на язык и стиль прозаика Любиши, явившегося и первым комментатором поэмы «Горный венец».

Анализ проводится, а также проверяется методология исследования, на материале лексических и фразеологических единиц рассказов Стефана Митровича Любиши «Щепан Малый», «Кража и перекража колокола», «Горде или Как черногорка любит», повести «Проклятый камень» и др.

В работе применяется интертекстуальный сопоставительный подход: примеры, засвидетельствованные в рассматриваемых рассказах, сравниваются с контекстами поэм Петра II Петровича-Негоша «Щепан Малый» и «Горный венец», а также с контекстом стихотворения «Поздравление сербского народа с Новым годом».

Специфика данного этюда состоит в том, что в нем фокусируемся на вопросах фразеологической транспозиции (в данном случае – на вопросах перехода свободных словосочетаний во фразеологические единицы, и наоборот).

Ключевые слова: Петр II Петрович-Негош, поэма «Горный венец», поэма «Щепан Малый», стихотворение «Поздравление сербского народа с Новым годом»: Стефан Митрович Любиша, «Рассказы черногорские и приморские».

УДК: 811.163.41'367.622.14
811.163.41'371

Оригинални научни рад
Примљено 29. септембра 2023. г.
Прихваћено 30. новембра 2023. г.

АНА В. МИЛЕНКОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

ИМЕНИЦЕ КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ ПРОТОТИПИЧНЕ ЕМОЦИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се анализирају именице којима се у српском језику означавају емоције, психолошка стања и особине. Циљ је да се одреде типични представници категорије емоција, а да се, затим, утврде сличности и разлике у односу на постојеће класификације *примарних* (простих, базичних) *емоција* у психолошкој и психолингвистичкој литератури. Именице *досада*, *усамљеност* или *храброст* означавају реалије које пресецају појмовно-семантичка поља емоција, психолошких стања и особина личности. Апстрактност датог појмовног домена конкретизује се њиховим језичким означавањем и различитим облицима изражавања. Психолексичком анализом 166 именица издвојене су оне којима се означавају прототипичне емоције код говорника српског језика. Показало се да се емпиријском анализом одговора добијених анкетавањем говорника могу дефинисати критеријуми који олакшавају диференцијацију *емоција* у односу на сродне концепте *стања* и *особина личности*.

Кључне речи: именице, емоције, примарне емоције, скала процене, теорија прототипа.

1. Увод. Људске емоције представљају комплексне психичке процесе који обухватају физичке симптоме, ставове о себи и другима, импулсе који терају на активност, физиолошке промене у организму и многе друге. Разумевање порекла и природе емоција питање је које заокупља пажњу не само научника већ и обичног човека. Различите су научно-истраживачке перспективе у оквиру којих се исти појам или

* ana.milenkovic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 1. 2023. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

појмовни домен може истраживати. Емоцијама се баве психолози, али и психолингвисти, социолози, филозофи, антрополози, а у савременом добу, оне су неизбежан предмет интересовања неуронауке и вештачке интелигенције.

Један од начина истраживања емоција јесте на основу језичких података који се прикупљају путем асоцијативних тестова, интервјуа, бележака и упитника, при чему се концепт *емоција* истражује посредно, анализом емоционалних речи, њихових значења, структуре и језичке употребе (уп. Вјежбицка 1972, 1992, 1996; Екман 1973, 1982, 1999; Фер и др. 1982; Лејкоф–Кевечеш 1983; Фер–Расел 1984; Кевечеш 1986, 1988, 1990, 1998, 2000; Лејкоф 1987; Шавер и др. 1987; Ортони и др. 1987; Оутли–Џонсон–Лерд 1987, 1996; Шаховски 1987; Бабенко 1989; Расел 1989, 1991; Апресјан 1995; Ристић 2004; Расулић 2004, 2006; Драгићевић 2004, 2007, 2010; Кликовац 2004, 2006, 2008; Штрбац 2006, 2012; Поповић 2007; Московљевић–Поповић 2008; Миленковић 2017, 2021; Миљковић 2015, 2017; Косановић 2016; Мурман 2019; Ли 2019 и др.).

У свакодневном говору често можемо чути да неко има *осећај*, *осећање* и *емоцију* страха. Међутим, то се не може рећи за *самоћу*, *досаду* или *храброст*. Много је примера који указују на сложеност и нестабилност појмовно-језичког домена који се тиче апстрактних појмова који су повезани са концептом *емоција*, пре свега мислимо на појмове *сћања* и *особина*. У питању су врло блиске категорије које се међусобно прожимају и чије је елементе, често, тешко једнозначно дефинисати. Исто осећање можемо изразити различитим врстама речи, које могу означавати тренутно емоционално *сћање* (Она је *забринута*) или трајн(и)ју *особину* личности, односно карактерну црту (Она је *брижна*). Истраживањем таквих односа и анализом лексичког значења именица и придева који се користе у опису основних параметара личности баве се емпиријска истраживања у оквирима психологије личности, тзв. *психолексичка* истраживања (уп. Баумгартен 1933; Олпорт–Одберт 1936; Норман 1967; Чаплин и др. 1988). Једно такво истраживање подстакло нас је да покушамо да одредимо скуп именица којима се у српском језику именују прототипичне емоције.

Идеју о томе да дистинкција између концепата *особине* и *сћања* није арбитрарна разрадили су Вилијам Чаплин и његови сарадници, у психолексичком истраживању у којем су покушали да идентификују прототипичне *особине* и *сћања*, као и обележја на основу којих се дате категорије могу јасно разликовати (Чаплин и др. 1988). Истраживање

су започели на скупу од 75 речи које је В. Норман¹ (1967) издвојио као примарне термине којима се описују људске особине. Задатак испитаника био је да речи процене на седмостепеној скали. Добијени резултати показали су да су типични представници категорије особина: *јасан*, *јоверљив* и *јрилагодљив*, док су представници типичних стања: *узбуђен*, *незадовољан* и *несрећан*. Када су одредили типичне представнике, покушали су да идентификују специфична обележја која би могла да укажу на разлике између категорија *особина* и *стања*. Издвојили су 5 основних обележја – *временску стабилност*, *трајање*, *каузалност*, *фреквенцијаност* и *ситуациони оквир*. На основу њих типичну особину дефинишу као стабилну, дуготрајну, узроковану унутрашњим стимулусима, она је последица учестале појаве одређених емоција или стања, и долази до изражаја у већем броју различитих ситуација (није узрокована специфичним типом ситуације). Типично стање је променљиво, краткотрајно, узроковано спољашњим стимулусима и ситуационо је условљено (везује се за тачно одређене ситуације) (Чаплин и др. 1988: 548–554).

Инспирисани радом Чаплина и његових сарадника (Чаплин и др. 1988), покушали смо да систематизујемо елементе једног аспекта појмовног домена емоција, тако што смо методологијом емпиријских истраживања анализирали именичку лексику којом се оне језички означавају.

2. ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА. У раду се анализирају именице којима се у савременом српском језику означавају, тј. именују осећања, са циљем да се одреде типични представници категорије емоција, а да се, затим, утврде сличности и разлике у односу на постојеће класификације *јримарних* (простих, базичних) *емоција* у психолошкој и психолингвистичкој литератури (уп. Дарвин 1872/2009; Плучик 1980; Екман 1973; Изард 1977; Шевалије-Скољников 1973; Мекдугал 1919/2001; Арнолд 1960; Шавер и др. 1987; Ортони–Тарнер 1990), као и однос према сродним категоријама *стања* и *особина*.

3. ОДРЕЂИВАЊЕ ТИПИЧНИХ ПРЕДСТАВНИКА. ЕМПИРИЈСКА АНАЛИЗА. Лексику којом се означавају осећања посматрали смо као скуп нејасних граница у којем се преклапају различити концепти који су уско повезани са основним појмом *емоција*. Наше истраживање усмерено је на

¹ Амерички психолог Ворен Норман извео је психолексичко истраживање енглеских речи које означавају различите аспекте људског понашања и психолошких карактеристика, са циљем да успостави јасно структурирану таксономију термина којима се описују особине личности (Норман 1967).

шири опсег именичке лексике којом се означавају емоције, психолошка и физиолошка стања, људске особине и општи мисаони појмови. Подаци су прикупљени анкетирањем испитаника методом скале процене, а затим су размотрени у складу са основним премисама теорије прототипа (уп. Рош 1973, 1975, 1999 ; Фер–Расел 1984; Расел 1989, 1991).

3.1. Скала процене. Анкета је припремљена по узору на истраживање В. Чаплина и његових сарадника (Чаплин и др. 1988). Испитаницима је представљена седмостепена скала процене у којој је вредност 1 означавала да испитивани појам *није њредсџавник катџегорије емоџија*, док је вредност 7 означавала *најбољег њредсџавника*. Вредности између означавале су боље и лошије представнике. На основу процене одабраних именица на скали добили смо нумеричке вредности (изражене просеком).

3.1.1. *Одабир речи-сџимулуса*. Анкета је садржала 166 речи: 29 именица којима се означавају примарне емоџије (према Ортони–Тарнер 1990), 91 именица којом се означавају емоџије, емоционална стања, расположења и људске особине (Костић 1999),² 15 именица насталих од придева којима се означавају људске особине (према Драгићевић 2001), 12 придева које смо творбеним суфиксом *-осџи* трансформисали у именице (према Косановић 2016), 8 именица којима се означавају физиолошка стања и 11 именица којима се означавају општи апстрактни појмови.³

3.1.2. *Исџиџаници*. У истраживању је учествовало 111 испитаника, мушкараца и жена, узраста од 25 до 65 година. Сви испитаници били су становници градске средине, различитих нивоа образовања (средње, више и високо), а у укупном броју испитаника жена је било више од мушкараца (69:42).

3.1.3. *Уџуџсџиво за џоуџавање анкеџе*. Сви испитаници добили су упутство да на скали од 1 до 7 заокруже вредност која показује колико, по њиховом мишљењу, дата реч означава *емоџију*. Напоменуто им

² Узете су именице које су имале фреквенцију већу од 2.

³ Речи којима се означавају физиолошка стања и апстрактни појмови су на основу субјективне процене аутора текста преузете из *Речника срџскохрваџског народног и књџевног језика САНУ I–XXI* (РСАНУ) и *Речника срџскохрваџског књџевног језика* Матице српске I–VI (РМС).

је да не процењују колико дате речи њима лично значе или у њима буде емоцију, већ да ли именују емоцију.⁴

3.2. Основна класификација. Вредности процена наших испитаника, за сваку од 166 именица, упросечили смо и на тај начин добили по једну вредност за сваки стимулус, која осликава његово место на *континууму прототипичности емоције*. На основу датих вредности, све речи подељене су у 6 група. Првој групи припадају речи-стимулуси са просечним вредностима између 6–6.7 (при чему су именице *туга*, *љубав* и *радоси* оцењене највишим вредностима на скали). Речи које су имале више или ниже средње вредности распоређене су у II, III, IV и V групу. У питању су именице којима се означавају различита психолошка стања, расположења, људске особине или карактерне црте личности, а припадност одређеној групи условљена је већом или мањом семантичком удаљеношћу у односу на појам *емоција*. Тешко их је класификовати, јер имају неодређени статус – *и јесу и нису емоције*. Последњу, VI групу, чине речи којима се означавају физиолошка стања (*жеђ*, *дрхтавица*, *исцрпаност*, *умор*), као и они апстрактни појмови које испитаници не доживљавају као представнике категорија емоција, стања или особина (*лејоша*, *младоси*, *мудроси*, *јамети*) (в. табелу).

I група (6.7–6)	туга, љубав, радост, бес, срећа, мржња, жалост, љутња, страх, заљубљеност, љубомора, гнев, страст, очај, усхићење, срба и патња
II група (5.97–5.01)	узбуђеност, стрепња, срам, брига, чежња, жудња, презир, задовољство, сета, узнемиреност, пожуда, утученост, разочараност, кајање, забринутост, разнеженост, огорченост, понос, стид, јед, потресеност, паника, завист, кривица, незадовољство, бол и веселост
III група (4.99–4.03)	апатија, сажалење, меланхолија, равнодушност, нежност, неспокојство, гнушање, раздраганост, сентименталност, спокојство, напетост, горчина, покајање, депресија, трема, запрепашћеност, понижење, усамљеност, нада, ужас, безнађе, немир, беспомоћност, јад, страва, страхопоштовање, безбрижност, олакшање, неутешност, гордост, ведрина, жеља, аверзија, плашљивост, опроштај, гађење, немоћ, изненађење и смиреност

⁴ Реч *младоси*, на пример, може у некоме пробудити пријатност, осећање *радоси* и *среће*, због чега би јој особа могла доделити високу вредност на скали. Међутим, реч *младоси* не означава емоцију. Ипак, резултати анкете показали су да је тешко проценивати значење појмова, а да се, истовремено, потисне лични, субјективни доживљај.

IV група (3.99–3.02)	нестрпљење, испуњење, безосећајност, презривост, срамежљивост, бојажљивост, похота, пркос, сујета, злоба, напуштеност, језа, занесеност, сумња, зачуђеност, самоћа, храброст, опраштање, инат, збуњеност, вера, неосетљивост, слобода, чуђење, охолост, благод, утеха, стидљивост, заслепљеност, пожртвованост, гадљивост, ишчекивање, суровост, лудило, смелост, обамрлост, победа и осамљеност
V група (2.95–2.04)	инспирација, воља, неповерење, заинтересованост, дарежљивост, изгубљеност, част, изнемоглост, опакоост, исцрпљеност, снага, махнитост, очекивање, понизност, хладноћа, грдња, удобност, досада, неверство, покорност, грубоћа, похлепа, мучнина, потчињеност, смрт, прихватање, живот, глад, топлота, грамзивост, замор, бестидност и тврдоглавост
VI група (1.95–1.40)	жеђ, дрхтавица, замишљеност, лепота, умор, поспаност, младост, мудрост, марљивост, старост, болешљивост и памет ⁵

Табела 1. Класификација речи-стимулуса према просечним вредностима добијеним на скали процене

4. ТУМАЧЕЊЕ РЕЗУЛТАТА

4.1. Прототипичне емоције. Примена технике скале процене у нашем истраживању показала се врло успешном. Од укупног броја именица (166), оне са највишим вредностима на континууму (6.7–6) груписане су у оквиру прве групе (укупно 17). То су речи за које се највећи број испитаника сложио да су најбољи представници појма *емоција*. Њих ћемо звати *прототипичним* емоцијама – *тужа, љубав, радост, бес, срећа, мржња, жалост, љутиња, страх, заљубљеност, љубомора, гнев, страс, очај, усхићење, срџба и љаиња*.

4.2. Метаосећања *пријатности* и *непријатности*. Будући да је добијени скуп речи означавао емоције различитих квалитета, питали смо се, могу ли се прототипичне емоције повезати неком заједничком вредношћу? Оно што се наметнуло као најочигледније решење јесте да се у свакој емоцији може препознати основно осећање, тзв.

⁵ Шеста група садржи речи са најнижим вредностима на скали. Међутим, као што се може видети, ниједна именица нема просечну вредност 1. То значи да су испитаници чак и оним именицама које означавају физиолошка стања или апстрактне појмове додељивали вредности веће од 1. Такав резултат може указивати на комплексност појмовног домена емоција, тј. на чињеницу да је тешко разграничити шта је *емоција*, а шта оно што емоцију у нама изазива.

мењаосећање пријатности или непријатности.⁶ У том смислу, прототипичне емоције поделили смо на *пријатне* и *непријатне* (в. табелу).

Емоције	
пријатне	непријатне
<i>љубав, радосӣ, срећа, заљубљеносӣ, сипрасӣ, усхићење</i>	<i>тпуга, бес, мржња, жалосӣ, љуӣња, сипрах, љубомора, гнев, очај, срџба, иаӣња</i>

Табела 2. Подела емоција према критеријуму метаосећања

4.3. Основни емоционални квалитет. Питали смо се, даље, могу ли се *пријатне* и *непријатне* емоције довести у везу са примарним емоцијама? Односно, може ли се у свакој емоцији препознати емоционални квалитет једне од четири примарне емоције – *радосӣти*, *тпуге*, *сипраха* и *љуӣње*? Ако добијене именице укрстимо према ова два критеријума, јасно се издвајају оне које означавају *пријатне* емоције, и оне садрже основни квалитет примарне емоције *радосӣти*, док оне које означавају *непријатне* емоције, садрже основни квалитет примарних емоције *тпуге*, *сипраха* и *љуӣње*.

Добијена запажања могу се применити и на све остале именице у нашем истраживању, и не односе се само на прототипичне емоције. Ипак, треба их узети са резервом, јер се многе емоције могу условно подвести под један емоционални квалитет, а у питању су, заправо, тзв. *емоционалне мешавине* (према Плучик 1980). Тако се у *чежњи* може препознати емоционални квалитет *радосӣти* и *тпуге*, у *љубомори* се могу препознати *љуӣња* и *тпуга*, а код *бриге* квалитети *тпуге* и *сипраха*. На такву ситуацију утиче комплексан сплет различитих осећаја, осећања и њихове когнитивне процене у доживљавању одређене емоције, који је врло сложен и због тога, оправдано, дискутабилан.

4.4. Интензитет и трајање емоције. Резултати наше анкете показали су да су неке емоције боље вредноване од примарних емоције са којима деле основну емоционалну вредност. Дакле, основни квалитет примарне емоције *љуӣње* може се препознати у емоцијама

⁶ Разлог због којег користимо термине *пријатне* и *непријатне* емоције, уместо, на пример, позитивних и негативних емоција јесте жеља да избегнемо повезаност са њиховим друштвеним вредновањем. У фокусу треба да буде доживљај самог субјекта, који одређене емоције доживљава. Верујемо да квалификација емоција као пријатних и непријатних највише одговара субјективности њиховог доживљаја.

беса, *мржње*, *гнева* или *срибе*. Све ове именице означавају љутњу високог интензитета. Међутим, *бес* и *мржња* су, на скалама процене, оцењене вишим вредностима у односу на примарну емоцију *љуџиње*.⁷ Претпостављамо да параметар интензитета, умногоме утиче на перципирање одређене емоције као бољег, типичнијег представника. Искуства која имамо са осећањима *беса*, *мржње*, *џанике*, *сџраве*, *очаја* или *џаџиње* интензивнија су и трајнија у односу на, њима одговарајуће, примарне емоције *љуџиње*, *сџраха* или *џуге*. У процењивању речи које означавају емоције, испитаници се тешко дистанцирају од свог личног искуства. Наши резултати показују да су сложене емоције као што су *љубав*, *бес*, *срећа* или *мржња* типичније од примарних емоција *љуџиње* и *сџраха*. Разлог видимо у параметрима интензитета и трајања емоције. Што су емоције интензивније, свеобухватније и дуготрајније, доживећемо их као *важније*.

4.5. Статус сродних концепата. Осим именица којима се означавају прототипичне емоције, наша грађа обухватила је и све оне именице којима се означавају различита психолошка стања, људске особине и расположења, а према добијеној класификацији припадају II, III, IV и V класи наших речи-стимулуса. То су, дакле, речи које денотирају појмове који су мање или више удаљени од централног концепта *емоција*. Именице у другој класи, са релативно високим просечним вредностима на скали процене, означавају појмове који су по значењу ближи прототипичним емоцијама (нпр. *узбуђеносџ*, *сџреџиња*, *срам*, *брига*, *чежња*, *жудња*, *џрезир*, *задовољсџиво*, *сеџа*, *узнемиреносџ*, *џожуда* и др.), док су именице у петој класи значењски удаљене у односу на прототипичне емоције, и припадају некој од сродних, граничних категорија психолошких или физиолошких стања, особина или апстрактних појмова (нпр. *инсџирација*, *воља*, *неџоверење*, *заинџересованосџ*, *глад*, *џоџлоџа*, *грамзивосџ*, *замор*, *бесџидносџ*, *џврдоглавосџ* и др.).

Овакви увиди нам омогућавају да, макар донекле, разумемо статус појмова *досаде*, *самоће*, *занесеносџи*, *сумње*, *инаџа*, *вере*, *људила*, *неџоверења* и других, сличних, тако што ћемо рећи да они не означавају оно што је за просечног говорника српског језика прототипична емоција, али да представљају сложене концепте који се налазе у оквиру појмовног домена емоција, у његовој периферији, где

⁷ У неформалним разговорима са испитаницима, након што су попунили упитнике, сазнали смо да је највећи број њих доживљавао емоције високог интензитета као *бољи џимер* емоције, у односу на примарну емоцију. Тако су *бес*, *гнев*, *мржња* и *сриба* бољи представници емоција, у односу на примарну емоцију *љуџиње*.

се емоције граниче са сродним концептима *стићања*, *особина*, и шире, општим скупом мисаоних појмова.

5. Закључак. Један од најеминентнијих психолога 20. века који се бавио истраживањем и описом порекла, природе и механизма активације емоција, Џејмс Расел, давно је приметио да *свако зна шта је емоција, све док га не ућини да вам да дефиницију* (Фер–Расел 1984). Нећемо погрешити ако кажемо да се његова тврдња може применити и на појмове *стићања*, *расположења* и *особина*, који чине ближу или даљу периферију комплексног појмовног домена људских емоција.

5.1. Иако се у српском језику различити аспекти емоција, емоционалних односа и процеса могу означити различитим врстама речи, циљ нашег истраживања био је да емпиријским путем утврдимо које су *именице* прототипичне за говорнике српског језика. Утврђивање разлика и успостављање јасних граница између онога што је емоција, а што су, с друге стране различита емоционална или психолошка стања, показало се као сложен задатак. Питали смо се, постоји ли неки критеријум који би био довољан да са сигурношћу кажемо да нешто јесте, односно није емоција? Јесу ли *досада* и *самоћа* емоције? Резултати које смо добили на основу анкете показали су да дате именице припадају IV и V класи именица-стимулуса. Имамо, дакле, потврду у облику нумеричке вредности на скали процене, изражене просеком, за сваку именицу која се у анкети појавила као стимулус. На основу датих вредности закључујемо да говорници српског језика препознају скуп именица којима се означавају прототипичне емоције, а све остале именице означавају појмове који су мање или више удаљени од типичних случајева (нпр. *самоћа*, *досада*, *занесеносћ*, *сумња*, *инај*, *вера*, *лудило*, *нейверене охолосћ*, *благосћ*, *ушеха*, *сидљивосћ*, *заслейњеносћ*, *пожрћиваносћ*, *гадљивосћ* и др.).

5.2. За просечног говорника српског језика *шуга* је емоција која је на првом месту по прототипичности. Такав податак покреће нова размишљања у правцу будућих међујезичких, лингвокултуролошких и социопсихолошких студија. Наиме, то што је *шуга* прототипична емоција за говорнике српског језика, не значи, нужно, да ће исти статус имати и у неким другим културама. Даља истраживања могла би ићи у правцу откривања универзалних емоција, тј. оних које би биле прототипичне у различитим језицима и културама. Могао би се испитати

и однос *типичних* и *примарних*⁸ емоција, како би се утврдило јесу ли све примарне емоције и прототипичне, односно, може ли се посредно, утврђивањем типичних емоција, проширити листа оних које се, са становишта психологије, сматрају примарним.

5.3. Један од критеријума класификације прототипичних емоционалних именица јесте критеријум тзв. *мењаемоције*, односно да ли се датом именицом означавају *пријатне* или *непријатне* емоције. Рекли смо да су пријатне емоције оне у којима се препознаје мања или већа повезаност са емоционалним квалитетом примарне емоције *радосћи*, док се код других препознаје различит степен присутности емоционалних квалитета *туге*, *страха* или *љућње*. Поређењем двеју група, добибли смо податке који показују да је заступљеност непријатних емоција 64,7%, у односу на 35,3% пријатних емоција. То значи да је у укупном броју прототипичних именица којима се означавају емоције две трећине оних којима се денотирају непријатна осећања.

5.4. На основу података добијених од просечних говорника српског језика, направили смо класификацију именичке лексике којом се означавају прототипичне и мање типичне емоције, људске особине, различита емоционална или психолошка стања, расположења, све до даљих појмовних категорија, као што су физиолошка стања и општи, апстрактни појмови. Иако припадају различитим појмовним категоријама, оне се у неким аспектима пресецају и преклапају, нејасних су граница, а њихова апстрактна природа отежава добијање егзактних, непогрешивих резултата и утврђивање коначних истина.

5.5. Наше истраживање и резултати које смо добибли само су један корак у осветљавању како семантике именица којима се означавају емоције, тако и свеукупне емоционалне лексике, са једним општијим циљем, а то је разумевање појмовног домена емоција, његове повезаности са сродним концептима и њихове реализације, како на формално-језичком плану, тако и на плану шире комуникативне функције језика.

ИЗВОРИ

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

⁸ Примарне емоције какве су *радосћ*, *туга*, *страх* и *љућња* се код свих људи, без обзира на полне, расне или културолошки условљене разлике, доживљавају на приближно исти начин. Неки истраживачи (уп. Дарвин 1872/2009, Плучик 1980) дате емоције сматрају урођеним, наследним и универзалним реакцијама јединке на своје окружење.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 1995: Юрий Д. Апресян, *Избранные труды. Т. 1. Лексическая семантика: синонимические средства языка*, Москва: Языки русской культуры.
- Арнолд 1960: Magda B. Arnold, *Emotion and Personality, Psychological Aspects*, Vol. 1, New York: Columbia University Press.
- Бабенко 1989: Людмила Г. Бабенко, *Лексические средства обозначения эмоций в русском языке*, Свердловск: Издательство Уральского Университета.
- Баумгартен 1933: Franziska Baumgarten, *Die Charaktereigenschaften* [The character traits], u: Franziska Baumgarten (ur.), *Beitrage zur Charakter- und Personlichkeitsforschung* [Contributions to Research in Character and Personality], No. I, Bern: Francke.
- Вјежбицка 1972: Anna Wierzbicka, *Semantic primitives*, Frankfurt: Athenäum.
- Вјежбицка 1992: Anna Wierzbicka, *Defining emotion concepts*, *Cognitive science* 16, 539–581.
- Вјежбицка 1996: Anna Wierzbicka, *Semantics primes and universals*, Oxford: Oxford University Press.
- Давиц 1969: Joel R. Davitz, *The language of emotion*, New York – London: Academic Press.
- Дарвин 1872/2009: Чарлс Дарвин, *Изражавање емоција код човека и животиња*, Београд: Досије студио, 2009.
- Драгићевић 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, твораба и семантичка анализа*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2004: Рајна Драгићевић, *Твораба речи и концептуализација емоција*, *Славистика* 8, 120–127.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Екман 1973: Paul Ekman, *Cross-cultural studies of facial expression*, u: Paul Ekman (ur.), *Darwin and facial expression: A century of research in review*, New York: Academic Press, 169–222.
- Екман 1982: Paul Ekman, *Emotion in the human face*, New York: Cambridge University Press.

- Икман 1999: Paul Ekman, Basic emotions, u: T. Dalgleish, M. Power (ur.), *Handbook of Cognition and Emotion*, Sussex, UK: John Wiley & Sons, Ltd., 45–60.
- Изард 1977: Carroll E. Izard, *Human emotions*, New York: Plenum Press.
- Кевечеш 1986: Zoltan Kövecses, *Metaphors of anger, pride and love. A lexical approach to the structure of concepts*, Amsterdam: John Benjamin.
- Кевечеш 1988: Zoltan Kövecses, *The language of love. The semantics of passion in conversational English*, Lewisburg, PA: Bucknell University Press.
- Кевечеш 1990: Zoltan Kövecses, *Emotion concepts*, New York: Springer-Verlag.
- Кевечеш 1998: Zoltan Kövecses, Are there any emotion-specific metaphors?, u: A. Athanasiadou, E. Tabakowska (ur.), *Speaking of emotions*, Berlin – New York: De Gruyter Mouton, 127–152.
- Кевечеш 2000: Zoltan Kövecses, *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Кликовац 2004: Душка Кликовац, *Меѿафоре у мишљењу и језику*, Београд: Библиотека XX век.
- Кликовац 2006: Душка Кликовац, *Семантика ѿредлога: Сѿудија из когнитивне лингвистике*, Београд: Филолошки факултет.
- Кликовац 2008: Душка Кликовац, Шта је то метафора?, *Књижевности и језик* LX/1–2, 57–76.
- Косановић 2016: Милина Косановић, *Придеви који означавају емоције у енглеском и српском језику: когнитивнoлингвистичка анализа*, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Костић 1999: Ђорђе Костић, *Фреквенцијски речник савременог српског језика*, Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију.
- Лејкоф 1987: George Lakoff, *Women, fire, and dangerous things: what categories reveal about the mind*, Chicago: University of Chicago Press.
- Лекјоф–Кевечеш 1983: George Lakoff, Zoltán Kövecses, The cognitive model of anger inherent in American English, *Cognitive science report* no. 10, Berkeley: University of California.
- Ли 2019: Sophia Yat Mei Lee, *Emotion and Cause*, Singapore: Springer Nature.
- Мекдугал 1919/2001: William McDougall, *An Introduction to Social Psychology*, Kitchener, Ontario: Batoche Books, 2001.
- Миленковић 2017: Ана Миленковић, *Семантичка и ѿвoрбена анализа глагола којима се означавају осећања у савременом српском језику*, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Миленковић 2021: Ана Миленковић, Концептуализација примарних емоција у српском језику (на примеру глагола са значењем *радо-*

сїи, шїуге, сїраха и љуїње), *Јужнословенски филолог* LXXVII/1, 163–185.

- Миљковић 2015: Вања Миљковић, Префиксација и метафоричка појмовна интеграција на примеру глаголског префикса *їре-*, у: Милош Ковачевић (ур.), *Савремена їроучавања језика и књижевности* VI/1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 137–152.
- Миљковић 2017: Вања Миљковић, Глаголи са префиксом *за-* који означавају почетне ситуације у савременом српском језику – когнитивнолингвистички приступ, у: Б. Мишић Илић, В. Лопичић (ур.), *Језик, књижевности, време: језичка исїраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 143–158.
- Московљевић-Поповић 2008: Јасмина Московљевић-Поповић, Класе глагола за изражавање психолошких стања, осећања и расположења у савременом српском језику, *Научни сасїианак славистиа у Вукове дане* 37/1, 87–98.
- Мурман 2019: Maximilian Murmann, *Inchoative Emotion Verbs in Finnish*, Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Норман 1967: Warren T. Norman, *2800 personality trait descriptors: Normative operating characteristics for a university population*, Ann Arbor: Department of Psychology, University of Michigan.
- Олпорт–Одберт 1936: Gordon W. Allport, Henry S. Odbert, Trait-names: A psycho-lexical study, *Psychological Monographs* 47, No. 211.
- Ортони и др. 1987: Andrew Ortony, Gerald L. Clore, Mark A. Foss, The referential structure of the affective lexicon, *Cognitive science* 11, 341–364.
- Ортони–Тарнер 1990: Andrew Ortony, Terence Turner, What's basic about basic emotions?, *Psychological Review* 97/3, 315–331.
- Оутли–Донсон-Лерд 1987: Keith Oatley, Philip Johnson-Laird, Towards a cognitive theory of emotions, *Cognition & Emotion* 1, 29–50.
- Оутли–Донсон-Лерд 1996: Keith Oatley, Philip Johnson-Laird Oatley, The communicative theory of emotions: Empirical tests, mental models, and implications for social interaction, у: L. L. Martin, A. Tesser (ur.), *Striving and feeling: Interactions among goals, affect, and self-regulation*, Mahwah, NJ: Erlbaum, 363–393.
- Плучик 1980: Robert Plutchik, *Emotion: A psychoevolutionary synthesis*, New York: Harper and Row.
- Поповић 2007: Људмила Поповић, Аргументска структура глагола емотивног стања у словенским језицима, *Зборник Маїице срїске за славистику* 71–72, 481–497.
- Расел 1989: James A. Russell, Measures of emotion, у: R. Plutchik, H. Kellerman (ur.), *Emotion: Theory, research, and experience*, Vol. 4, San Diego, CA: Academic Press, 83–111.

- Расел 1991: James A. Russell, Culture and the categorization of emotions, *Psychological Bulletin* 110/3, 426–450.
- Расулић 2004: Катарина Расулић, *Језик и његово уметничко искуство*, Београд: Филолошки факултет.
- Расулић 2006: Катарина Расулић, Тако близу, а тако далеко: о метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима близу и далеко, у: Предраг Пипер (ур.), *Когнитивнолингвистичка истраживања српског језика*, Београд: САНУ, 231–259.
- Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику: теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Рош 1973: Eleanor Rosch, On the internal structure of perceptual and semantic categories, у: Т. Е. Мооре (ур.), *Cognitive development and the acquisition of language*, New York: Academic Press, 111–144.
- Рош 1975: Eleanor Rosch, Cognitive representations of semantic categories, *Journal of experimental psychology* 104/3, 192–233.
- Рош 1999: Eleanor Rosch, Principles of categorization, у: Е. Margolis, S. Laurence (ур.), *Concepts: Core readings*, Cambridge, MA: MIT Press, 189–206.
- Фер и др. 1982: Beverly Fehr, James A. Russell, Laurence. M. Ward, Prototypicality of emotions: A reaction time study, *Bulletin of the psychonomic society* 20/5, 253–254.
- Фер–Расел 1984: Beverly. Fehr, James A. Russell, Concept of emotion viewed from a prototype perspective, *Journal of experimental psychology* 113/3, 464–486.
- Чаплин и др. 1988: William F. Chaplin, Oliver P. John, Lewis R. Goldberg, Conceptions of states and traits: Dimensional Attributes with Ideals as prototypes, *Journal of Personality and Social Psychology* 54/4, 541–557.
- Џејмс 1884: William James, What is an Emotion?, *Mind* 9/34, 188–205.
- Шавер и др. 1987: Phillip Shaver, Judith Schwartz, Donald Kirson, Cary O'Connor, Emotion knowledge: Further exploration of a prototype approach, *Journal of Personality and Social Psychology* 52, 1061–1086.
- Шаховски 1987: Виктор И. Шаховский, *Категоризација емоција у лексико-семантичкој систему језика*, Воронеж: Изд-во Воронежског универзитета.
- Штрбац 2006: Гордана Штрбац, О валентности глагола емоционалног садржаја у српском језику, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLIX /2, 73–102.
- Штрбац 2012: Гордана Штрбац, Деривациони потенцијал афективних глагола, у: Божо Ћорић, Рајна Драгићевић (ур.), *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Зборник радова са 14. Међународне

научне конференције комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд: Филолошки факултет, 757–771.

Ana V. Milenković

NAMING PROTOTYPICAL EMOTIONS IN THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

The paper analyzes nouns which denote *emotions*, *psychological states* and *traits* in the Serbian language. The goal is to empirically verify the possibility of determining the differences between concepts which belong to fuzzy sets, with vague boundaries. The nouns *dosada* (boredom), *usamljenost* (loneliness) or *hrabrost* (courage) denote realities which transect the conceptual-semantic fields of emotions, psychological states and personality traits. The abstractness of the given conceptual domain is concretized by their linguistic denotation and different forms of expression. Through the psycholexical analysis of 166 nouns, those which denote the prototypical emotions of speakers of the Serbian language were singled out. It has been shown that the empirical analysis of answers obtained by surveying speakers can define criteria which facilitate the recognition and organization of abstract concepts such as *emotions*, *states* and *traits*.

Keywords: nouns, emotions, primary emotions, evaluation scale, prototype theory.

УДК: 811.163.41'367.634
811.163.41'38"18"

Оригинални научни рад
Примљено 31. октобра 2023. г.
Прихваћено 30. новембра 2023. г.

ЈЕЛЕНА М. ПАВЛОВИЋ ЈОВАНОВИЋ*
(Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад)*

СЛОЖЕНИ УСЛОВНИ ВЕЗНИЦИ У АДМИНИСТРАТИВНО- ПРАВНОМ СТИЛУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА 19. ВЕКА

У раду се бавимо анализом сложених везника условне семантике у административно-правном стилу српскога језика 19. века. Корпус за истраживање чине уставни донети у току 19. века, законски текстови из *Зборника закона, уредби и уредбених указа за Кнежевину Србију*. Као допуну корпусу користили смо *Стенографске белешке о седницама Народне скупштинине Краљевине Србије* за 1898. годину. У раду је коришћен синтаксичко-семантички, функционалностилски, историјскојезички и метод теорије права. У грађи су пронађени сложени везници у *случају ако*, у *случају кад*, у *случају где*, у *случају да* и *на случај да*, од којих се нису сви задржали у савременом језику. Већина пронађених примера налази се у процесу формирања. Сложени везници условне семантике настају из потребе да се прецизирају одређене семантичке нијансе (као што су негативне последице доношења закона) или да би се растеретили једнолексемски семантички неспецификовани везници, којима се претежно изражава условно значење у 19. веку.

Кључне речи: зависносложена реченица, правни стил, сложени везници, условне реченице, 19. век.

* jeca.pavlovic.krusevac88@gmail.com, jelena.pavlovic@filum.kg.ac.rs

** Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/200198). Рад представља измењено поглавље докторске дисертације аутора под називом *Зависносложена реченица у административно-правном стилу српскога језика у XIX веку* (ментор проф. др Милош Ковачевић), одбрањене 3. октобра 2023. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу пред комисијом у саставу проф. др Александар Милановић (председник), проф. др Владимир Поломац (члан) и проф. др Јелена Петковић (члан).

1. Увод

Циљ рада јесте анализа сложених везника условне семантике у административно-правном стилу српскога језика у 19. веку. Од тридесетих година 19. века, па кроз целу епоху, тече процес развоја српског друштва, културе и просвете, што има за последицу и стварање посебних функционалних стилова (Луковић 1994: 61–63). Убрзо се развија и српски правни систем (Луковић 1994: 27–82). Сложени везници настају као последица функционалностилске диференцијације која се дешава крајем 19. и почетком 20. века (Ковачевић² 2015: 239). Све наведено имало је за последицу стварање сложених везника, који су настајали или из потребе да се изрази ново значење, или из потребе да се спецификује нова нијанса у оквиру већ постојећих значења (Ковачевић² 2015: 239). Условно значење од средњовековне пословно-правне писмености изражавало се превасходно једнолексемским општеусловним везником *ако* (Павловић 2009: 304–305), који преовлађује и у 19. веку (Луковић 1994: 98; Павловић Јовановић 2023: 166–175). У правном стилу 19. века условно значење се изражавало и везником *кад*, у чијој се употреби запажа интерференција са временским значењем (Павловић Јовановић 2023: 179–184) и семантички неспецификованим контекстуално условљеним везником *где* (Павловић Јовановић 2023: 188–190). Преоптерећеност ових контекстуално условљених везника и њихова семантичка дифузност предуслов је за настанак сложених условних везника, које бележи и Веселина Ђуркин у савременом правном језику (Ђуркин 2018: 287–288). Тежња правног језика ка експлицитном изражавању и сложеним везницима запажена је у енглеском језику (Готи 2012: 56–57).

Што се тиче језика правних текстова 19. века, Милош Луковић оцењује њихов језик као „модернизовани доситејевски“, док језик друге половине 19. века карактерише као „вуковски“ (Луковић 1994: 51, 72). За корпус у раду су узети текстови устава штампани у 19. веку (1835, 1838, 1869, 1888, 1901), као и законски текстови из *Зборника закона, уредби и уредбених указа*. Корпус је допуњен *Стиенографским белешкама о седницама Народне скупштинине Краљевине Србије* за 1898. годину. Анализа је урађена комбинацијом синтаксичко-семантичке, историјскојезичке, функционалностилске методе, у комбинацији са анализом теорије права (Висковић 1989).

2. Теоријско-методолошке основе рада

Сложени везник представља „везничку јединицу сложене (чврсте, стабилне) структуре и јединственог значења, у чијем формирању,

као обликотворне структурне компоненте, учествују различите врсте ријечи (замјенички прилози, приједлози, партикуле, везници) или језичке јединице које у језику функционишу као функционално-семантички еквиваленти појединих врста ријечи (као што су приједлошки или прилошки изрази), а која се у субординираним реченичним структурама појављује у служби везника, тј. функционише као прости, једнолексемски зависни везник“ (Ђуркин 2018: 15). Издвојени су следећи критеријуми за њихову идентификацију: „(1) могућност супституције сложене везничке структуре простим, једнолексемским зависним везником, (2) блокираност конституената, (3) немогућност дисконтинуиране реализације структурних компонената сложеног везника, (4) могућност инверзивне трансформације зависне клаузе у чијој се иницијалној позицији налази конструкција чији везнички статус треба да утврдимо, (5) немогућност елидирања структурних компонената без последица на граматичком или семантичком плану реченице, (6) сталан и непромјенљив поредак интегралних дијелова сложеног везника, (7) семантичка цјеловитост, односно јединство значења“ (Ђуркин 2018: 37). Користићемо критеријум интерпункције да бисмо утврдили да је везник у постојности формиран (Милановић 2003). Додатно ћемо укључити и реанализу и генерализацију као основне механизме у историјској синтакси (Грковић Мејџор 2004: 130; Харис–Кембел 1995: 31). Због недостатака поузданих информатора (Грковић Мејџор 2004), као и због постојања прелазне фазе у процесу реанализе, везничке спојеве у којима не долази до срастања зваћемо везницима у процесу формирања, а за проверу користићемо критеријум интерпункције (Милановић 2003).

3. Анализа

3.1. Сложени везник у процесу формирања у случају ако

Почетну фазу формирања сложених везника условне семантике илуструје грађа из предстандардног периода. У овом периоду сложени везници често се јављају у примерима у којима је могућа двострука интерпретација. У неким примерима сложени условни везници могу се сматрати потпуно формираним, на шта указује контактна позиција делова везника, између којих нема интерпункције. Супституциони тест замене везником *ако/уколико* указује на то да се ради о условној семантици, а трансформациони тест премештања у постпозицију и тест провере немогућности дистактне реализације показују да се ради о формираном сложеном везнику (Ђуркин 2018: 141–155):

У случају ако би незадовољан био Касапинъ съ таксомъ овомъ, може се слободно за то тужити Срезскому Началнику (Указ 1. (Пр.) 1839/1840: 225) [→ Ако/уколико би незадовољан био Касапин с таксом овом, може се слободно за то тужити Срезскому Началнику / Може се слободно за то тужити Срезскому Началнику, у случају ако би незадовољан био Касапин с таксом овом / *У случају може се слободно за то тужити Срезскому Началнику ако би био незадовољан таксом овом].

Углавном су пронађени примери у којима везник није потпуно формиран, на шта указује употреба интерпункције, која сугерише интонациону паузу. Овакве конструкције, у којима постоји контактни положај предлошког израза и општеусловног везника *ако*, биле су предуслов да до реанализе дође:

А у случају, ако бы се доиста помѣшали, мораю и они, као и други, изъ оне стране долазећи, карантинирати (Уредба (29) 1841/45: 82) [→ ако/уколико би се доиста помешали, морају и они, као и други, из оне стране долазећи, карантинирати / ?морају и они, као и други, из оне стране долазећи карантинирати, у случају ако би се доиста помешали/ *а у случају морају и они како и други из оне стране долазећи, карантинирати ако би се доиста помешали].

Супстициони тест показује да се ради о условном значењу, али трансформациони тестови, у којима се добија неграматична реченица, показују да ови везници још увек нису у потпуности формирани.

Да се сложени везник у *случају ако* налази у процесу формирања, указује и то што се он користи у споју са корелативима у надређеној реченици. У првом чланку периода¹ употребљава се сложени везник у процесу формирања, а у аподози се јављају корелативи *ѿо* и *онда*. Ипак, у највећем броју примера се не употребљава корелатив. У протази је потенцијал, који у корпусу указује на мању вероватноћу остваривања радње, односно кодира мање пожељене ситуације (непослушност чиновника, претерану појаву богиња, прекорачење дуга, свађу међу војницима), а у аподози је футур први, модални глагол или императивна конструкција, чиме се кодира реакција власти на непожељне ситуације. Између два чланка периода (протазе и аподозе), може бити употребљен неки интерпункцијски знак (две тачке, запета или тачка и запета), ради посебног истицања:

¹ Под периодом у раду подразумевамо синтаксичку структуру типичну за 19. век, посебно за правни стил, која се састојала од протазе и аподозе (Новаковић 1870: 80).

(А) корелатив *ишо*:

потенцијал (протаза) + футур први (аподоза):

У случаю, ако бы какавъ млађий Чиновникъ, непослушавши такову прву напомену повторително дужности, кое му правило (1.) чиноредне млађине налаже, пренебрегавао и тако у поступку према старіима или у уредномъ и точномъ одправлянію нѣговы послова лакоумно или упорно погрѣшавао; ишо ће онаковога предпостављѣнный му Чиновникъ дужанъ быти, безъ сваке штеднѣ и совѣстно надлежной вышшой Власти (...) (Уредба (47) 1842/45: 169);

(Б) корелатив *онда*:

потенцијал (протаза) + модални глагол (аподоза):

Но као што остало стадо, у комъ су се богинѣ появиле, одъ болестны оваца изъ истога одлучити валя, такосе и сва друга стада у селу одъ нѣга одлучити мораю, мотрећи за тимъ добро, како се у њима овце држе; ерѣ **у случаю, ако бы се богинѣ на овыма у више стада, дакле већ као редня, показале, онда** є нужно, сва стада еднога мѣста или села, у комъ се иста редня изродила, одъ стада оближњи мѣста часъ пре разлучити и подъ добру присмотру ставити (...) (Правила (78) 1844/45: 290–291);

(В) без корелатива:

потенцијал (протаза) + футур први (аподоза):

У случаю, ако бы дужникъ преко термина и дуже капиталъ задржати зажелію, моратъ ће благовременно одъ Финансіе санизволенѣ на то изискати, кое ће при маньима ка питалима до 1000 дуката 6 месецій напредъ чинити, при већима пакъ одъ 1000 дуката на єдну годину дана напредъ (Уредба XVI 1839/40: 118);

потенцијал (протаза) + модални глагол (аподоза):

Само у случаю, ако бы примѣтію, да се заповѣсть са обстоятелствама неслаже, треба да своме Началству благовременно представленіе учини (...) (Закон XXI 1839/40: 136);

потенцијал (протаза) + императивна конструкција (аподоза):

Будући да се изъ просте препирке често велике побуне родити могу, **зато у случаю, ако бы се међу войницыма какова свађа догодила,** да се нико не усуди, своє другаре у помощь позывати, нити позвани на то да пристану (...) (Закон XXI 1839/40: 148).

У неким примерима, иако се ради о писаном језику, јасна је улога интонације у раздвајању предлошког израза и условне реченице, на шта указује и уметање целе конструкције испред именског дела предиката:

Изъ одговора нѣиногъ на то дознаѣ се станѣ здравля и оно странски краєва и оны, кои у карантинѣ ступаю, о комъ є овай **у случаю, ако бы иоле што поуздано о быѣу кужне болести разабрао, дужанъ, и надлежну вышу власть извѣстити** (Уредба (29) 1841/45: 64).

Условна клауза уведена везником у процесу формирања јавља се и у интерпозицији:

Зато ће баталіонни и ротни Коммандири **у случаю, ако бы кои Офицѣрь зажеліо свои послова ради ма на найкраѣе време одсутствовати**, свагда о томе одобренѣ одъ Штаба изискивати (Устројеније (1) 1845/47: 18).

Речца *ѣак*, која имплицира супротно значење (Јањушевић Оливери 2018: 154), може се уметнути између предлошког израза и општеусловног везника *ако*, што указује на то да сложени везник није у потпуности формиран:

У случаю ѣакъ, ако ніє нужно, да се мѣсто одсутствуюѣгѣ Чиновника заступи, треѣа часть плате нѣгове остає на користь народне кассе, а после друга три мѣсеца цела плата (Правила (23) 1841/45: 40).

На то да везник није формиран, указују и случајеви додатне детерминације прилошког израза:

Само у ѣомъ єдномъ случаю, ако бы се ко у ону страну поради званичне службе послао, па бы се тамо окужіо и болестанъ натрагъ у ову страну вратио, валя га у карантинѣ примити, и у нѣму га, у одлученой шпитальској колиби, као и другогъ карантинисту, на комъ се куга за време періода укаже, гледати (Уредба (29) 1841/45: 68).

На семантичком и прагматичком плану употреба овог везника подудар се са употребом условне реченице уведене везником *ако* са потенцијалом. Ради се о кодирању непожељних ситуација (са гледишта законодавца). О оваквој употреби сложеног везника *у случају да*, а у нашем корпусу и *у случају ако*, писала је Веселина Ђуркин (2018: 143–145). Клаузама уведеним везником (везничким спојем у процесу формирања) *у случају ако* „саопштава се [...] неки непожељан догађај или околност као услов за реализацију радње у основној клаузи“ (Ђуркин 2018: 143–144). У питању су околности које носе негативну конотацију и које „изазивају или могу изазивати одређене последице

како на личном тако и на општем друштвеном плану“ (Ђуркин 2018: 144). Ради се и о догађајима који су непожељни за владајућу династију. У корпусу непожељне ситуације везују се за болести (кугу и богиње), за свађу међу војницима и њихово непожељно понашање, за кашњење дугова и различите неправилности у вези са њима, за непослушност војника и чиновника, као и за различите административне пропусте. Са гледишта правне норме, ове ситуације морају се кодирати да би се успоставила (привидна) контрола над стварношћу. Међутим, само постојање оваквих прописа слаби позицију законодавца и/или власти, те се везник у *случају ако* користи као еуфемистичко средство (Кликовац 2008: 76–78).

3.2. Сложени везник у *случају кад*

Сложени везник у *случају кад* бележи Веселина Ђуркин у административно-правном стилу савременог српског језика (2018: 150). Овај везник формиран је да би се омогућила „једнозначна кондиционална интерпретација реченице“ (Ђуркин 2018: 152). Уколико би се редуковао предлошки израз у *случају*, добила би се или временска реченица, или би реченица била двозначна (Ђуркин 2018: 152).

У предстандардом периоду примећен је контактни положај предлошког израза у *случају*, носиоца експлицитног значења условности, и полифункционалног везника *кад*. Овај спој касније се реанализира у сложени везник. У предстандардном периоду пронађене су и конструкције које немају статус везника у савременом језику, а у одређеним контекстима су се јавиле ради прецизнијег изражавања. У протази обично је свршени и несвршени презент или потенцијал, а у аподози футур први или неки од модалних глагола.

Сложени везник у *случају кад* у предстандардном периоду налази се у процесу формирања, на шта указују примери контактнoг положаја предлошког израза и везника, између којих се налази знак интерпункције. Углавном се јавља без корелатива, а понекад се користи са корелативом *онда*. Предикат у протази претежно је у потенцијалу: свршени презент (протаза) + футур први (аподоза):

Къ допунѣниѹ Уредбе о интабулацији подѣ 14. Септемврїа 1839 В. № 1157/С. № 1596. издане, Я самѣ, поводомѣ учинѣногѣ Совѣту подѣ 14. прош. мѣс. А. №387. пытаня Попечит. Правосудїа како ће Судови у **случаю, кадѣ се на єдно добро дужника више кредитора у єдномѣ магновению интабулацие: или прибѣлежїа ради прїяве**, поступати [→ ако/уколико/кад се на једно добро дужника више кредитора у једном магновенију интабулације; или приבלележија ради пријаве] (Указ (45) 1842/45: 163);

потенцијал (протаза) + футур први (аподоза):

У случаю, кадъ бы кои Профессоръ болестю или другомъ закономъ причиною одъ училиштны часова задржанъ быю, коє ће свагда неотложно Управителю явити [→Ако/ уколико/ кад би који Професор болестју или другом законом причино од училиштни часова задржан био, које ће свагда неотложно Управителю јављати], дужанъ ће быти Управитель или самъ таковога заступити, или наредбу учинити, да се заступи] (Устројеније (82) 1844/45: 335);

модални глагол у потенцијалу (протаза) + модали глагол (аподоза):

Училиштне часове дужни су Профессори прилѣжно и точно обдржавати; **и у случаю, кадъ бы збогъ важне законне причине какове изостати морали** [→и ако/ уколико/ кад би због важне законе причине какове изостати морали], треба да то Ректору благовременно яве, како ће се моћи наредба учинити, да се одъ другога у дужности заступе (Устројеније (82) 1844/45: 341);

модални израз (протаза) + модални глагол (аподоза):

Само у случају, кад није више могућно, да се првобитно опредељена цель завода постигне, може се употребити имање истога, на друге подобне цели, по пристанку оних, који би имали право надзора и управе (Устав 1869: 39).

Пронађени су и примери са корелативом *онда*:

У случаю, кадъ бы се при истому Суду судило коемъ годъ Топции или Конянику, онда ће свагда присутствовати и свой гласъ имати у Судейскомъ засѣданію као и другій Членъ еданъ одъ Оберофицѣра судимогъ Топцие или Коняника (Устројеније (1) 1845/47: 21).

На процес формирања сложеног везника указују случајеви са додатно детерминисаним прилошким изразом:

Ово се разумѣва наравно у **ономъ случаю, кадъ узрокъ штете никакко небреженію пошилятеля или приѣмника приписати се не може** (Устројеније (69) 1843/45: 245).

Уметање партикуле *ѣак* и детерминација именице *случај* демонстративном заменицом *онај* указују на то да сложени везник није још увек формиран:

У случаю ѣакъ ѣомъ кадъ кои крадомъ изъ оне у ову страну пређе, или збогъ шверцованя, или посѣщенія родбине и приятелия свойй, и тымъ єдну выше кућа помѣша и о томъ састанка Над-

зиратель дозна, дужанъ є одма, или самъ собомъ отићи, или Латова на мѣсто помешано послати, гдѣ (...) (Устројеније ХХІІІ: 167–168).

Пронађени су и примери потпуно формираног везника у пред-стандардном периоду. Ових примера има мало. У примеру који следи ради се о периоду састављеном од два чланка. Први чланак чини клауза уведена сложеним везником, а у аподози се налази корелатив *онда*. Између два чланка периода налази се тачка и запета. Глагол протазне клаузе је у финалној позицији, што је типично за предстандардни период:

У случаю кадъ Чиновникъ кои збогъ кривице какове подь изслѣдованіе судейско подпадне, збогъ кое се одъ званія одлучити (суспендирати) мора [→ ако/уколико Чиновник који због кривице какове под изследованије судејско подпадне, због које се од званија одлучити (суспендирати) мора / Половина ће се његове плате задржати, у случају кад Чиновник због кривице какове под изследованије судејско подпадне]; онда ће се половина плате њгове задржавати, а половина као часть препитателна нѣму издавати (...) (Правила (63) 1843/45: 209).

Примере потпуно формираног везника, према правилима стандардног језика, премештати, а трансформациони тест показује да се везник не може реализовати у дистактном положају:

У случају кад престо према одредбама овог Устава остане без наследника, Министарски ће савет узети краљевску власт у своје руке [→ ако/уколико престо према одредбама овог Устава остане без наследника / Министарски ће савет узети краљевску власти у своје руке у случају кад престо према одредбама овог устава остане без наследника / *У случају Министарски савет ће узети краљевску власт у своје руке кад престо према одредбама овог устава остане без наследника] (Устав 1888: 20).

У предстандардном периоду примећен је спој у *приликама* + сложена реченица уведена семантички неспецификованим везником *кад*:

У приликама, кадъ бы каква особито важна лица молила, да се за нѣи у томъ 23. §. прописанный карантинирания періодъ скрати, Князь ће и нитко другій, имати право, колико за добро и нужно нађе, и по доброты станя здравля оны предѣла, изъ кои поменуता лица долазе, и одъ тога 5. 23. изятіе учинити, и за такова краћій періодъ опредѣливати (Указ (46) 1842/45: 164).

3.3. Сложени везник у *случају где* у процесу формирања

У предстандардном периоду пронађени су и спојеви у *случају где/где*. Међутим, не долази до формирања сложеног везника. Примећена је додатна детерминација предлошког израза, која у првом примеру блокира стварање везника. У протази се налази потенцијал, а у аподози футур први:

У случаю сѣорномъ, где бы се пытанѣ родило, да ли є Поштанска такса право размѣрена, да ли є при приманю и отправляню стварій поступакъ по пропису точно наблюдаванъ, и єсу ли условія прописана точно испунѣна, тужитель жалбу ће свою предавати Управителсуву Поштанскомъ (...) (Устројеније (69) 1843/45: 244); Указъ овај служиће Попечительству за правило, као допупенѣ къ оной горепоменутой уредби; когъ ће се Оно вообште у **случаю, гди бы се годъ нужда у овомъ смотренію почувствовала у напредакъ придржавати** (Указ (86) (Пр.) 1843/45: 354).

Између предлошког израза у *случају* и семантички неспецификованог везника *где* може се уметнути партикула *ѣак*:

У случаю пакъ, гди нити бы было законны правила нити на ставленія надлежногъ Попечителства, треба да се држе постоећи и наблюдаваны обычая, и да слушаю гласъ совѣсти и здравога разума (Уредба (79) 1844/45: 297).

Појава спојева у *случају где/где* последица је полифункционалности везника *где/где* у предстандардном периоду, током кога се овај везник користио и у условном значењу. Ови спојевии могу се јавити у постпозицији и у препозицији. У клаузи уведеној везником *где* јавља се потенцијал, а у аподози футур први и модални глаголски облици. У савременом језику сложени везник у *случају где* није формиран.

3.4. Сложени везник у *случају да*

У другој половини века среће се сложени везник у *случају да*, који у оквиру административно-правног стила краја 19. века бележи Веселина Ђуркин. Његова функција је изражавање евентуалног будућег услова (2018: 141–147, 143):

У случају да је тај број једнак на више листа, решиће коцка којој се листи има дати посланичко место (Устав 1888: 26).

У предстандардном периоду, овај везник је у процесу формирања, што показује употреба интерпункције. Бележи се и употреба корелатива *ѣо*:

У случају, да онај, кој из касе новаца прийма, не би писати знао, то є нужно, да и онај, кој овога име на квити напише, свое име већегъ вѣроятія ради подпише; а приматель новаца да поредъ свога имена печать или крстъ приложи (Уредба ХХ 1839/40: 130).

Интерпункција се јавља и на самом крају века, па су предлошки израз *у случају* и субординатор раздвојени запетом. Према свим другим критеријумима, ради се о формираном везнику, што показује тест пермутације зависне клаузе и немогућност дистактне реализације делова сложеног везника:

У случају, да се новчана казна не може наплатити, замениће се затвором, рачунајући 2 динара за дан затвора [→ Ако/уколико се новчана казна не може наплатити, замениће се затвором / Новчана казна замениће се затвором, у случају да се не може наплатити/ * У случају замениће се затвором новчана казна ако се не може наплатити (...)] (Стенографске белешке 1899, Предлог закона о народним школама, 231).

Овај везник кодира мање пожељне ситуације, као што је случај и са везником *у случају ако* (Ђуркин 2018: 145). У питању су случајеви као што је болест неког од чланова намесништва, случај једнаке поделе гласова, случај да се казна не може наплатити и тако даље.

3.5. Сложени везник *на случај да*

У стандардном периоду спорадично се јавља формиран везник *на случај да* са акузативном формом предлошког израза:

На случај да се који од изабраних грађана не би примио избора, решаваће се по одредбама општинског закона, које се односе на општинске одборнике [→ Ако/уколико се који од изабраних грађана не би примио избора, решаваће се по одредбама општинског закона / Решаваће се по одредбама општинског закона, на случај да се који од изабраних грађана не би примио избора / * На случај решаваће се по одредбама општинског закона да се који од изабраних грађана не би примио избора (...)] (Стенографске белешке 1899: 243, предлог закона).

4. Закључак

У раду смо се бавили анализом статуса сложених везника у административно-правном стилу српског језика у 19. веку. Утврђено је да се сложени везници срећу већ у 19. веку, како у предстандардном, тако и у периоду стабилизације савременог српског језика. У раду

се анализирају сложени везници настали у процесу реанализе предлошког израза са лексемом *случај* и семантички неспецификованог једнолексемског везника. Већина пронађених примера окарактерисана је као везници у процесу формирања, на шта указује више чинилаца, као што су критеријум интерпункције (коришћење запете између делова везника), уметање речце *иак*, коришћење детерминатора у оквиру предлошког израза, као и употребљени тестови (тест инверзије и трансформационо-супституцини тест). Запажени су и контексти где постоје услови за реанализу, али до реанализе не долази. Сложени везници условног значења користе се да би се растеретили семантички неспецификовани везници (*ако, кад, где*), али и да би се изразила прецизнија значења (као што је значење непожељних ситуација). Од пронађених сложених везника није задржан везник у *случају где*, пошто би његова употреба довела до преоптерећења система.

ИЗВОРИ

- Зборник 1840: Сборникъ законъ и уредбъ и, уредбены` указа, изданы` у Княжеству србскомъ одъ времена обнародованогъ Уставаземальскогъ (13. Февр. 1839. до Април. мес. 1840) I., печатано у Књигопечатњи Княжевства србскогъ, у Београду, 1840.
- Зборник 1845: Сборникъ законъ и уредбъ и, уредбены` указа, изданы` у Княжеству србскомъ, одъ Априла 1840. до конца Декмвра 1844. Г. II. часть, печатано у Књигопечатњи Княжевства србскогъ, у Београду, 1845.
- Зборник 1847: Сборникъ законъ и уредбъ, и уредбены` указа, изданы` у Княжеству србскомъ, одъ 1огъ Януара 1845 до конца Декмвра 1846 (съ прибавленіемъ неки старіи). III. У Београду: Печатано у Књигопечатњи Княжевства србскогъ.
- Стенографске белешке 1899: Стенографске белешке о седницама Народне скупштине Краљевине Србије за 1898. годину, Београд: Државна штампарија.
- Устав 1835: Уставъ Княжевства Сербіе изданъ и заклетвомъ потврђенъ о Сретенской скупштини 1835 год., У Крагуевцу, У Княжеско-Србској Типографіи, 1835.
- Устав 1938: Уставъ Княжевства Сербіе (Султанскій Хагишерифъ истекшій около половине Шевала 1254 (одъ 10/12 до 12/24 Декемврія 1838) содржаваюћій Уставъ, дарованый Нѣговымъ Высочествомъ жителяма Нѣгове провинціе Сербіе, Моему Везиру, Юсуфъ-Мухлисъ-Паши (да бы онъ быо прославлѣнъ!) и Князу Народа Сербскогъ Ми-

- лошу Обреновићу (да би н'говь конаць быо щастльивъ!), Београд, Књажеско српска књигопечатња, 1839.
- Устав 1869: Устав Књажевства Србије проглашен на Петров-дан на Великој Народној Скупштини држаној у Крагујевцу о Духовима 1869, у Београду, у Државној штампарији, 1869.
- Устав 1888: Устав Краљевине Србије проглашен 22 децембра 1888. год. на Великој Народној скупштини држаној у Београду месеца децембра 1888. год., у Београду, штампано у Краљевској српској државној штампарији, 1888.

ЛИТЕРАТУРА

- Висковић 1989: Nikola Visković, *Jezik prava*, Zagreb: Naprijed.
- Готи 2012: Maurizio Gotti, Text and Genre, in: Peter M. Tiersma, Lawrence M. Solan (eds.), *The Oxford Handbook of Language and Law*, Oxford: Oxford University Press, 27–38.
- Грковић-Мејџор 2004: Јасмина Грковић-Мејџор, Увод у историјску синтаксу, у: *Предавања из историје језика, Лингвистичке свеске* 4, Нови Сад: Филозофски факултет, 103–144.
- Ђуркин 2018: Веселина Ђуркин, *Сложени зависни везници у српском језику (и њихова функционално-стилска дистрибуција)*, Београд: Јасен.
- Јањушевић Оливери 2018: Ана Јањушевић Оливери, *Интензификаџорске џарџикуле у савременом српском језику*, Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим средиштем у Косовској Митровици — Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за српски језик.
- Кликовац 2008: Duška Klikovac, *Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike*, Beograd: XX vek.
- Ковачевић² 2015: Милош Ковачевић, *Кроз синџагме и реченице*, Београд: Јасен.
- Луковић 1994: Милош Луковић, *Развој српскога џравног сџила, џрилог историји језика и џрава у Србији*, Београд: Службени гласник.
- Милановић 2003: Александар Милановић, Корелативи у српској сложеној реченици из XIX века, *Научни сасџанак славистиџа у Вукове дане* 31/1, Београд, 81–90.
- Новаковић 1870: Стојан Новаковић, *Српска синџакса за ниже гимназије и реалке Кнежевине Србије*, Београд: Државна штампарија.
- Павловић 2009: Слободан Павловић, *Сџаросрпска зависна реченица од XII до XV века*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Павловић Јовановић 2023: Јелена Павловић Јовановић, *Зависносложена реченица у администџраџивно-џравном сџилу српскога језика у XIX*

веку, необјављена докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Харис–Кембел 1995: Alice Harris, Lyle Campbell, *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.

Jelena M. Pavlović Jovanović

COMPLEX CONJUNCTIONS IN CONDITIONAL SEMANTICS
WITHIN THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGISTER
OF 19TH CENTURY SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

In this paper we have analyzed complex conjunctions in conditional semantics employed within the administrative and legal register of the 19th century Serbian language. The corpus consists of Constitutions introduced during the 19th century, legal texts from the Collections of Laws and Decrees and regulatory decrees of the Principality of Serbia. Additionally, we used stenographic notes from the meetings of the National Assembly of the Kingdom of Serbia from the year 1898. We utilized the following methods of analysis: semantic, functional, stylistic, historical linguistic and theory of law. In the observed corpus we found complex conjunctions у случају ако, у случају кад, у случају где, у случају да and на случај да – some of which are no longer used in the contemporary Serbian language. The majority of the noted examples were in the process of standardization. Complex conjunctions in conditional semantics are formed in order to precisely pinpoint to certain semantic nuances (such as the negative consequences of introducing specific laws) or to diversify the vocabulary of the text and lessen the dominance of the monolexical unspecified conjunctions that were primarily used to express conditionality in the 19th century.

Keywords: complex dependent sentence, administrative and legal register, complex conjunctions, conditional sentences.

УДК: 811.163.41'367.32
821.163.41.09-31 Селимовић М.

Оригинални научни рад
Примљено 31. марта 2023. г.
Прихваћено 30. новембра 2023. г.

АНЂЕЛА Б. МИТРОВИЋ*
(Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима)**

РЕЧЕНИЦЕ С ЕКСПРЕСИВНОМ ВРЕДНОШЋУ У НАРАЦИЈИ РОМАНА *ДЕРВИШ И СМРТ* МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА

Предмет истраживања су комуникативне реченице с експресивном вредношћу у нарацији романа *Дервиш и смрт* М. Селимовића. Главни циљ рада био је открити психолошке мотиве приповедача који стоје иза ових реченица, разјаснити њихову улогу у експресивизацији текста на ширем плану, као и улогу језичких средстава нижих нивоа у експресивизацији реченице на ужем плану. У јединицама свих језичких нивоа, експресивност се препознаје као израз различитих човекових осећања, жеља, намера. Та разноврсност се на синтаксичком плану огледа у томе што реченице различитих комуникативних функција могу имати обележје експресивности. У роману смо уочили различите типове комуникативних реченица којима се изражава експресивност и разврстали их према њиховој комуникативној функцији, по угледу на класификације Љ. Поповића, Р. Симића, Ј. Јовановић Симић и П. Пипера. Издвојене су следеће врсте комуникативних реченица: интерогативне, ексклакативне, императивне, обавештајне, оптаивне, специјалне независне и реченице с индиректном комуникативном функцијом. Ексерпирали смо и нумерисали 77 комуникативних реченица, које смо потом класификовали и анализирали према најважнијим операторима експресивности (интерјекције (екскламације) или ексклакативне речце, именске речи у вокативу (апострофе) и интерпункција). У раду је коришћен метод

* andjellam96@gmail.com

** Овај рад представља незнатно измењену верзију семинарског рада *Експресивне реченице у нарацији романа Дервиш и смрт Меше Селимовића*, као испитне обавезе и СИР-а у оквиру предмета *Лингвистички и стилстички аспекти проучавања реченице* на ДАС на Филолошком факултету у Београду, и финансира се средствима Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије намењеним стипендистима према Уговору број 451-03-1150/2023-03/3241.

синтаксичке и (лингво)стилистичке анализе. Истраживање је показало да реченице експресивног карактера, у различитим функцијама и употребама, уз комбиновање разноврсних средстава стилизације, представљају кључне елементе фабуле романа, путем којих писац читаоцу преноси осећања и доживљаје главног јунака.

Кључне речи: реченице с експресивном вредношћу, *Дервиш и смрт* М. Селимовића, комуникативна реченица, синтакса, стилистика, лингвостилистика, интерјекција, екскламативна речца, вокатив, интерпункција.

1. Увод

Дервиш и смрт М. Селимовића један је од оних романа у којима су нараторове мисли и начин на који их је формулисао важнији од самих дешавања у делу. У овој књизи наратор је и главни јунак, који нам своју причу преноси техником *сказа*. Спојивши приповедача и про-тагонисту у једној личности, писац је изложио читаоцу најинтимније, најрањивије кутке личности главног лика. Конципиран као дневник, роман је саздан од нараторових немира, зебњи, преиспитивања, носталгичне чежње и готово свих нијанси негативних осећања – мрачних, тешких и меланхоличних. Текст са тако великим емоционалним теретом обилује разноликим експресивним формама, што га чини посебно атрактивним за лингвостилистичку анализу на свим нивоима.

О језику овог романа први је писао А. Пецо 1981, у чланку у часопису *Наш језик*, под називом „Функционалност турцизама у роману ’Дервиш и смрт’ Меше Селимовића“. Две године касније П. Вујица је објавио магистарски рад под насловом *Pridjev u srpskohrvatskom i njemačkom jeziku i njegove dopune u romanu „Derviš i smrt“ i njegovu prijevodu na njemački*. Године 2010. Е. Дураковић је у *Прегледу*, часопису Универзитета у Сарајеву, објавио чланак под називом „Poetičke i stilske funkcije mota/epigrafa u romanu ’Derviš i smrt’ Meše Selimovića“.

У овом роману постоји велики број реченица којима би се могла приписати експресивна вредност, те нас је заинтересовала експресивност као стилска компонента Селимовићевог дела, уједно и једна од истакнутих црта разговорног функционалног стила. У књижевности је уобичајено да се највећа експресивна моћ приписује дијалозима. Међутим, оно што издваја роман *Дервиш и смрт* од већине других романа јесте врло мали број дијалога. Као контратежа томе, наративно-дескриптивни део романа испуњен је експресивним ефектима на многим нивоима. Наше је мишљење да је дијалог као облик приповедања овде маргинализован због тога што је фокус стављен на унутрашњи свет шејх-Ахмеда. Стилске особености Селимовићевог романа утица-

ле су на то да за предмет нашег истраживања одаберемо реченице с експресивним својствима у његовој нарацији, без дијалога.

Главни циљ рада јесте да се путем лингвостилистичке анализе открију психолошки мотиви приповедача који стоје у основи реченица с експресивном вредношћу, да се разјасни њихова улога у експресивизацији текста на ширем плану, као и улога језичких средстава нижих нивоа у експресивизацији реченице на ужем плану. Из романа смо ексцерпирали и нумерисали 77 комуникативних реченица различитих комуникативних функција. У оквиру њих реченице које су носиоци експресивности истакнуте су курзивом. С обзиром на обим и намену рада, из романа није ексцерпирана свака појединачна реченица с експресивном вредношћу, већ је за сваку категорију реченица извучен њихов репрезентативан број.

У тумачењу реченица определили смо се за два различита приступа. На плану форме, коришћен је принцип класификације из монографије *Лингвистички и стилистички аспекти проучавања реченице* Ј. Јовановић Симић, односно прве књиге *Српске синтаксе* Р. Симића и Ј. Јовановић Симић. На плану садржаја, у анализи комуникативних функција реченица, водили смо се начелима из *Грамаџике српског језика* Ж. Станојчића и Љ. Поповића, као и *Синтаксе савременог српског језика. Простор реченица* П. Пипера и др.

2. Класификација и анализа реченица према њиховој комуникативној функцији

Појам *експресија* потиче од латинског глагола *exprimo* (’истиснути; присилити, изнудити; приказати, описати; преводити; изустити, изговорити (*verbum*)’) (Милинковић и др. 2009). У јединицама свих језичких нивоа, експресија се препознаје као израз различитих човекових осећања, жеља, намера.¹ Та разноврсност се на синтаксичком плану огледа у томе што реченице различитих комуникативних функција могу имати обележје експресивности.² У роману смо уочили различите типове комуникативних реченица којима се може приписати експресивна вредност. Разврстали смо их према њиховој комуникативној функцији, по угледу на класификације Љ. Поповића, Р. Симића, Ј. Јовановић Симић и П. Пипера. У складу са тим класификацијама, ек-

¹ Експресије најбоље „обележавају извесна духовна стања и расположења“ изазвана унутрашњим, али каткада и спољашњим стимулусима (Симић–Јовановић 2017: 104).

² У речнику *Enciklopedijski leksikon: mozaik znanja* експресивност се дефинише као ’osobina, svojstvo onoga (reči, izraza ili glasova) što je ekspresivno, što sadrži ekspresiju, izrazitost, izražajnost, upečatljivost’ (Пецо–Станојчић 1972).

спресивну вредност могу имати: интерогативне, ексклазивне, императивне, обавештајне, оптативне, специјалне независне и реченице с индиректном комуникативном функцијом. Те реченице смо потом класификовали и анализирали према најважнијим операторима експресивности, а то су интерјекције (екскламације) или ексклазивне речце, именске речи у вокативу (апострофе) и интерпункција³. У раду ћемо се служити методом синтаксичке и (лингво)стилистичке анализе.

2.1. Интерогативне реченице

После обавештајних, у књизи су најбројније комуникативне реченице са упитном формом. Цело дело саткано је од нараторових интроспекција, преиспитивања, сумњи, недоумица и свести о неизвесности његове судбине.

Поповић (2011: 349) у *Грамаџици српског језика* наводи да се упитним реченицама тражи информација у вези са означеном ситуацијом. Но, у роману *Дервиш и смрт* очигледно је да приповедач не очекује одговоре на своја бројна питања. Прво, стога што их говорник не поставља наглас реципијенту, или их поставља сам себи. Потом, питања се често кумулирају једна за другим у једном параграфу, што је још један индикатор да се не очекује одговор на њих. Оваква питања притом су пропраћена снажним емоционалним набојем.

Све наведене одлике ових исказа показују да се питања у овом књижевном делу заправо налазе на размеђи интерогативних реченица у ужем смислу и правих ексклазивних реченица, те их доводе и у блиску везу са *реиторским питањима*, која су обрађена у ставци о ексклазивним реченицама.

2.1.1. Реченице са упитником

1) *Какво сам ја свјетло? Чиме сам њросвијетљен? Знањем? вишом њоуком? чистим срцем? њравим њуџом? несумњањем?* (Сел., 10); 2) *Зар мјесец и сунце несџану кад зађу?* (Сел., 17); 3) *Које њто зрно не никне кад се сџави у земљу? Па зашџо да сумњаиш у зрно човјеково?* (Сел., 17); 4) *Да ли због ове жене с лицем из грџешних снова, да ли због браџа, да га заборавим, да ли због свега њџо се десило, да се њрекорим?* (Сел., 26); 5) *Зашџо да се сџидим, зашџо да њребаџујем себи?* (Сел., 31); 6) *Чију вјеру вјерујете? Којим се*

³ Наше истраживање показало је да интерпункција има занемарљиву улогу у одређивању комуникативне функције експресивних реченица у Селимовићевом роману, те је у овом раду класификација реченица према интерпункцији извршена само на формалном плану, док остали поменути оператори експресивности улазе у план садржаја.

шејџанима предајете? (Сел., 34); 7) *Шта смо учинили, шта смо попустили, шта смо срушили, шта изградиле? Да ли се узалуд не боримо против природних нагона, јачих од свега што може да понуди разум? Да није сувише сухо и нејривљачно оно што дајемо у замјену за сочно дрвно дивљање? Чиме се сујројисћавамо чарима прадавних дозива? Хоће ли нас освојити далеки дивљи преци и враћити на своје вријеме?* (Сел., 35); 8) *Или сам пожурио, гоњен несирћењем које рђаво рачуна? Или се не усуђују да ударе по њему? Или ме Мула-Јусуф преварио? Или се сав свијет окренуо наглавце?* (Сел., 330).

У овом одељку налазимо скоро подједнак број општих и посебних питања. Код општих питања речца *зар* истиче се својом „додатном функцијом тонског и емоционалног активирања исказа“ (Јовановић 2013: 49; Симић–Јовановић 2017: 379; Станојчић–Поповић 2011: 349). У дискурсу дервиша углавном су питања општег или посебног типа, али има и примера где се она комбинују (1 и 7).

Налазимо доста примера у којима приповедач ниже питања једно за другим, што нам уверљиво наговештава интензитет његових осећања зачуђености, напетости, забринутости, растрзаности, увређености, беса. Ови ефекти постижу се парцелацијом текста у виду елиптичних реченица (1), као и асиндетским координираним реченицама⁴ у свим примерима сем 2 и 3 и полисиндетским координираним реченицама у 8.

2.1.1.1. Реченице с вокативом

Вокатив се у реченици може реализовати као експресивна апострофа, чиме се порука може знатно интензивирати (Јовановић 2013: 52; Симић–Јовановић 2017: 381).

9) *Чија оипужба, велики Боже, што си ме остварио највећој људској муци, да се забавим о себи, чија? против кога? Против мене или против других?* (Сел., 11); 10) *Куда по несташеши, брате Харуне?* (Сел., 167); 11) *Боже, шаптао сам у себи жељно, гледајући сиво небо над касабом, отежало снежним облацима, Боже, је ли добро ово што чиним?* (Сел., 342); 12) *Гдје си, Исхаче, одмејиче, да ли си икад и постојао?* (Сел., 420).

У овим порукама дервиш се обраћа Богу, као и фиктивним (Исхак) или одсутним (брат Харун) саговорницима.

⁴ Поповић (2011: 360) користи и израз *стилски асиндети*, а односи се на „истицање чланова низа, односно њихове бројности, употребом *асиндета* [...] који даје утисак незавршености набрајања“.

2.1.2. Реченице са тачком

13) *Како сад да кажем самрѣнику*: Ходи послушно путевима господа твога (Сел., 18); 14) Дуго је није било у мени, *одакле сад да се јави* (Сел., 26); 15) *Зар је љути који сам изабрао љолико нишѣаван за мога оца да ме ради љога жива сахранио* (Сел., 76).

Говорни чин питања може се пренети и без упитне интонације/интерпункције, што сигнализира беспомоћан и песимистичан тон.

2.2. Екскламативне реченице

По Поповићу (2011: 351), овај тип реченица једини је чија је искључива функција изражавање говорникових осећања или пак емоционално обојено и емфатичко тврђење⁵. О сврси оваквих исказа писала је и М. Бабић (2015: 16): „Човјеково изражавање у језику не исцрпљује [се] са појмовно-логичким планом давања и тражења информација, него ... се остварује и као његов самоизраз, манифестовање његовог емоционалног и вољног свијета, што је врло често праћено појачаним, емфатичним изразом, односно интерјективизираним формама“. Дакле, екскламативне реченице су експресивне реченице у најужем смислу речи. За екскламативну реченицу типичан знак интерпункције јесте узвичник, али у Селимовићевом роману постоји и немали број примера без екскламативности. Као најбројнији тип екскламативних реченица издвајају се реторска питања, међу којима су и по два примера са упитником и тачком.⁶ Стога је категорија екскламативних реченица у роману и најразгранатија када је реч о операторима експресивности.

2.2.1. Реченице са узвичником

16) *И још како је љроговорио!* (Сел., 156).

⁵ Ова друга компонента тиче се реторских питања, која смо, држећи се Поповићевих критеријума комуникативне функције, сврстали у екскламативне реченице. С друге стране, Ј. Јовановић Симић (2013: 52–53; Симић–Јовановић 2017: 381–382) реторска питања тумачи из угла форме (реченични оператори), тачније као интерогативне реченице које су добиле експресивну вредност. У *Нормативној граматици српског језика* реторска (реторичка) питања такође се третирају као упитне реченице са експресивним комуникативним функцијама (Пипер–Клајн 2013: 424). У Правопису стоји да се упитник „пише иза сваке упитне независне реченице, било да је упитни карактер означен формално упитним речима, или формом обавештајне реченице са упитном интонацијом, било да је то непотпуна реченица“ (Пешикан и др. 2014: 135).

⁶ Према Поповићу (2011: 352), реторска питања „одликују [се] узвичном интонацијом, упитним обликом и потврдношћу/одричношћу супротном од стварног значења“. У овој анализи реченица из Селимовићевог романа се, међутим, показало да интерпункција у неким случајевима не мора бити један од значајних индикатора комуникативне функције исказа, односно интерпункција може утицати на интензитет поруке, али не и на њен квалитативни аспект. В. и фусноту 3.

Формулација *и још како*, типична за екскламативне реченице, наглашава значај извршене радње коју означава предикат.

2.2.1.1. Реченице са интерјекцијом или екскламативном речцом

Према речима Р. Симића и Ј. Јовановић Симић, „најсвакодневнији и најједноставнији тип обележавања експресивности јесте уметање у исказ екскламације, екскламативних израза итд.“ (Јовановић 2013: 52; Симић–Јовановић 2017: 381):

17) *Цаба, њаковог мајка још није родила!* (Сел., 174); 18) *Урликао сам: ааа!* (Сел., 359).

У првом примеру налазимо екскламативну речцу, док је у другом реч о интерјекцији. Први пример истиче се експресивношћу по емотивно обојеном турцизму *цаба* са значењем 'узалуд, не вреди' и идиоматском изразу који потом следи, а њиме се истиче посебност Хасановог духа и тела. Интерјекција у примеру 18 показује нам интензитет узбуђења и жарости које Нурудин осећа док се гура кроз масу побуњеника.⁷

2.2.1.2. Реченице са вокативом

19) *Сањао је можда да то неко каже баш овим мојим ријечима: Боже велики, какав си јунак био!* (Сел., 156); 20) *Унесрећео си нас, глуји човјече!* (Сел., 181); 21) *Грдна си варка, златна њишицо!* (Сел., 420).

Већ је уочено у т. 2.1.1.1. да израз добија већу експресивну тежину када му се прикључи вокатив. Говорник ословљавањем реципијента поруке има нарочиту намеру да му пренесе своју емоцију и дели је са њим. Као што видимо из примера, овакав говор често се одвија у стањима очајања и немоћи, и локутор се у тим тренуцима често обраћа непостојећим, натприродним, метафизичким бићима и појавама, попут Бога, духова умрлих ближњих или митолошких створења (в. и пример 77 у т. 2.7.1). Пример 19 се издваја по томе што се облик у вокативу не односи на примаоца поруке: говорник апострофира Бога, али се заправо обраћа ветерану Кара-Заиму.

2.2.2. Реторска питања

2.2.2.1. Реторска питања са узвичником

22) *Одакле ме нађе баш у овом часу кад ми је њошребна највећа сабраноси!* (Сел., 158); 23) *А ко је мени њомогао!* (Сел., 240); 24) *Шџа*

⁷ Експресивизација у примеру постиже се геминацијом вокала *а*. Појава геминације (редупликације) гласова ради интензивнијег стилског учинка у стилистици се означава термином *алонжман*, о чему је писала и М. Бабић (2015: 22).

он зна о мени да би могао да ми суди! (Сел., 272); 25) *Усред дана, не-
и́рерушен, неужурбан, како се усуђује, ши́а и́ражи!* (Сел., 276); 26)
Који га је шејџан довео овамо њо овако ружном времену! (Сел., 389).

Запажа се да је емоционални тон реченица са узвичником (тј. екскламативном интонацијом) друкчији од интерогативних. Док смо у целини 2. 1. уочили реченице којима је изражено мноштво осећања различитих нијанси, овде налазимо једноставније, базичније емоције. Такође, реченице са упитником одисале су дефетизмом и безнадежношћу, док ове изражавају љутитост и бунт, те се одликују „здравијим“, живљим расположењима и реакцијама, ближим детету.

2.2.2.2. Реторска питања са упитником

а) реторска питања са интерјекцијом или екскламативном речцом и вокативом

27) *О Боже, зашћо ме ниси осћавио у моме сљеићилу, да мирујем у мраку мирног невидјела?* (Сел., 324); 28) *О, свијејте, иусћоши, зашћо баш сад ћако?* (Сел., 419).

Посматрано градацијски, реторска питања која садрже како ексламацију, тако и апострофу истичу се највећом експресивношћу, пошто и ексламација и апострофа, заједно с интерогацијом, спадају у стилске фигуре варирања интензитета (Симић 2001: 234–235). Захваљујући овим стилизацијским средствима, у горенаведеним Нурудиновим исказима достигнут је врхунац његових осећања очајања и беспомоћности.

2.2.2.3. Реторска питања без екскламативности

29) *А ко зна ши́а би ме и на другима [иућевима] чекало* (Сел., 418).

а) реторска питања са интерјекцијом или екскламативном речцом и вокативом

30) *Ни куле, ни стражари ни обзири нису га задржали да не дође, дошао је, дошао сам, петнаест година је млађи, увијек сам се бринуо о њему, довео сам га у касабу, еј људи, како бих га најућио кад му је најтеже, разведриће му се ојађено срце када сазна да сам питао за њега* (Сел., 183).

Реторска питања без екскламативности, слично онима са упитном интерпункцијом, имају обележја малодушности и очајања. Оба приме-

ра спадају у посебна питања. О експресивности код оваквих реченица уп. наредну тачку.

2.2.3. Реченице са тачком

Једна од најупечатљивијих карактеристика екскламативних реченица јесте узвична интонација у говору, но она није неопходан чинилац експресивности, већ експресивност може, према речима Р. Симића и Ј. Јовановић Симић, „остати на нивоу мирне емоционалности“ (Станојчић–Поповић 2011: 351; Јовановић 2013: 53; Симић–Јовановић 2017: 382).

31) *Каква је шио шијеџа и какво чудо шио човјек не осјећа ни најнејосреднију ојасносџ која му љријеџи* (Сел., 44); 32) *Шијеџа шио нишија не знам о џом човјеку* (Сел., 50); 33) *А ја сам мислио: џешко човјеку ако су му мјера небо и земља* (Сел., 139).

2.2.3.1. Реченице са интерјекцијом или екскламативном речцом

34) *Авај говорио сам и о себи* (Сел., 155).

Свим наведеним примерима заједничко је да изражавају негативна осећања. У примеру 31 порука се истиче саставном координираном конструкцијом. Примери 32 и 33 могу се по комуникативној функцији сврстати у коментаре. Код ова два примера издвајају се и две идиоматске форме: *шијеџа* и *џешко*, које представљају интензивне операторе експресивности, тако да реченица не мора имати узвичну интонацију, односно да се завршава узвичником. У реченици 34 узвик *авај* преноси осећање туге и очаја наратора романа, који се пореди са својим обогаљеним ратним другом.

2.3. Императивне реченице

Према Ј. Јовановић Симић, екскламативност је блиско повезана с императивом, толико да се те две категорије често мешају и у научним публикацијама. Но, пошто је императив модална категорија, експресивно-екскламативни карактер добија накнадно (Јовановић 2013: 52; Симић–Јовановић 2017: 381).⁸ Спој императивног модуса и екскламативне интонације увек ће резултовати језиком богате експресивности, те су као грађа за овај рад искоришћени сви заповедни искази узвичне интонације:

⁸ М. Бабић (2015: 18) подсећа да заповедни искази немају узвичну интонацију ако је реч о типичним говорним ситуацијама међу укућанима или пријатељима (нпр. *Сијави новине на сџо. Куџи хљеб, млијеко и неког воћа* итд.).

бића, главни јунак романа обраћа се петловима, мртвима, свом душевном стању. У реченици 41 дервиш апострофира конкретног појединца, али је и она експресивно обојена због јаког емоционалног потенцијала проузрокованог емфатичким негативним квалификацијама. Реченице 42 и 43 типичан су пример *императивна жеље*. Према В. Карлић (2015: 330), императив жеље изражава жељу локутора, али се не очекује да је прималац поруке и испуни, јер није у стању да то учини.

2.4. Обавештајне реченице

Основна је комуникативна функција обавештајних реченица *обавештење, јуришање информација*, те у оваквим говорним чиновима ретко очекујемо црте експресивности. Међутим, за потребе нашег рада из романа смо издвојили један број реченица чији је главни циљ да пренесу информацију, али и емоције изазване предметом поруке. Такве реченице изговарају се екскламативном интонацијом, те имају експресивни карактер и називају се *експресивним обавештењима* (Станојчић–Поповић 2011: 348–349). Другу групу експерпираних реченица чине обавештајне реченице у ужем смислу, без узвичне интонације, које садрже уметнуте експресивне реченице различитих комуникативних функција (Јовановић 2013: 54; Симић–Јовановић 2017: 383).

2.4.1. Реченице са екскламативном интонацијом

44) *Брајџа сјасавам!* (Сел., 31); 45) *Пробудио сам га, оживио је, гледа, слуша, схвајџа, јрима!* (Сел., 165); 46) *Ишли су на мене!* (Сел., 196); 47) *Бог зна ко од ових мојих јрисулукује моје ријечи, за друге!* (Сел., 375); 48) *Па јџо је смрјџ, ја јџо је крај!* (Сел., 404); 49) *Хоћу да живим! [...] Морам!* (Сел., 404).

Ако погледамо у којим се деловима књиге налазе ове реченице и упоредимо то са реченицама са узвичником које смо претходно анализирали, опазимо да, како се радња романа примиче крају, то је већа концентрација реченица с узвичном интонацијом, нарочито оних које се завршавају узвичником. То је зато што експресивне реченице овог романа одражавају ток мисли наратора, који почиње да се изражава све нервозније што је ближи сопственој смрти. У вези с овим уп. т. 2.6.

2.4.2. Реченице са уметнутим експресивним реченицама

50) Први пут – *колико ћу јујџа ових дана рећи: јрви јујџ?* – смрт ми није изгледала тако једноставна како сам вјеровао и увјеравао друге (Сел., 18); 51) *Спремао сам се за виђење са старцем, самртником,*

притиснут и сâм мрачним мислима, а нашао се пред његовом кћерком (*никад је нисам видио а знао сам да је она!*) (Сел., 19); 52) Морам доћи, а доћи ћу клецајући, и нећу знати не само гдје је Антиохија – *ѝроклейѝа била!* – већ ни како је име сину моје мајке (Сел., 168).

Као што је речено у т. 2.4, у овом низу примера постоје експресивне реченице различитих комуникативних циљева, а то су питање (50), експресивно обавештење у виду чуђења (51) и клетва (52).

2.5. Оптативне реченице

Оптативне реченице су у начелу маркиране експресивношћу, због тога што изражавају лични став, а и зато што често имају узвичну интонацију. Њихове прецизне комуникативне функције могу бити прижељкивања, клетве (на једну смо указали у тачки изнад) или благослови, којима обилују наредни примери (Станојчић–Поповић 2011: 351).¹¹

53) *Нека је благословена хафиз-Мухамедова сумњива болесѝ, створила ми је прилику о каквој нисам могао ни мислити* (Сел., 28); 54) *Мир души гријешног дервиша Ахмеда, умро је, и само изгледа да је жив* (Сел., 76); 55) *Сѝас и мир Ибрахиму, | Сѝас и мир Мусау и Харуну, | Сѝас и мир Илијасу, | Сѝас и мир Исхаку, | Сѝас и мир несрећном Ахмеду Нурудину* (Сел., 92); 56) *Удисао сам свјежу мајску ноћ, младу и искричаву, волим прољеће, неуморено и неотезало, буди нас ведрим лакомисленим зовом да почнемо изнова, варка и нада сваке године, нови пупови ничу из старих стабала, волим прољеће, вичем у себи упорно, присиљавам се да повјерујем, крио сам га од себе ранијих година, а сад га зовем, нудим се да ме обузме, додирнем цвијет јабуке крај пута, и глатку нову гранчицу, сокови жуборе њеним безбројним жилицама, ток им осјећам, нека ми кроз јагодице ѝрећу у ѝицјело, јабуков цваѝ да никне на мојим ѝрсѝима, и ѝрозирно зелено лишће на мојим длановима, да будем благи мирис воћкин, и њена ѝѝиха небрига, носићу оцвјетале руке пред задивљеним очима, пружаћу их киши хранитељки, у земљу укопан, небом храћен, прољећима обнављан, јесенима смириван, добро би било почети све из почетка* (Сел., 93); 57) *Сѝас и мир Исхаку кога нема у овој ноћи. Сѝас и мир Ахмеду Нурудину и његову браѝу Харуну, који се ѝраже у овој ноћи. Сѝас и мир свима изгубљеним у овом великом ћуѝању*

¹¹ Оптативне реченице имају значење *дезидеративносѝи*. Ако је реч о жељама говорника за себе (глагол не мора бити у првом лицу), назива се *ауѝодезидеративносѝ* (примери 54 и 56). Ако су жеље упућене саговорнику, у питању је дезидеративност, која може имати *симѝаѝеѝички* (сви примери у овој тачки) или *аниѝѝаѝеѝички* маркирану пропозицију (клетва у т. 2.4.2) (Бабић 2015: 23).

између неба и земље (Сел., 145); 58) *Камо среће да је истина ишио говори овај човјек који се боји гријеха и ондје гдје га нема* (Сел., 251).

Сви осим два примера представљају неку врсту молитве или благослова. Код дервиша, као божијег слуге, очекује се у тексту знатан уплив формулација из религијског дискурса. Први пример који се не тиче духовне сфере (56) односи се на ескапистичко сањарење којим Нурудин покушава накратко да се повуче од мука које га оптерећују. Он истовремено персонификује флору која га окружује и жели да се саживи, изједначи с њом, што резултује једном живописном и езотеричном сликом наглашеног експресивног потенцијала. Други пример (58) који се не тиче (директно) сакралне тематике јесте реченица са идиоматским обликом *камо среће*, којим се изражава жаљење због неиспуњења жеље.

2.5.1. Реченице с вокативом

59) *Покој њи вјечни, давни неiskusни младићу у коме је чистиа ваџра горјела, и њоџреба за жрџивом. Покој вјечни и њеби, часни и њлеме-ниџи шејх-Нурудине, који си вјеровало у снагу благосџи божеје ријечи* (Сел., 335).

У овој и претходној тачки, устаљене сакралне форме које се понављају једна за другом, понекад праћене апострофом, дају свечан, мистичан тон реченицама, те такви искази читаоцу дочаравају атмосферу оријенталне духовности.

Све поменуте ефекте ових исказа, уз смиривање и пасивизацију радње, аутор је постигао тиме што је избегавао екскламативност (која је иначе уобичајена за ову врсту реченица), што показује да оптаивне реченице у роману представљају контраст динамици осталих типова реченица, које доприносе драматизацији радње.

2.6. Специјалне независне реченице

Поповић (2011: 383–384) указује на то да су специјалне независне реченице¹² готово увек експресивног карактера.

60) *Побуна!* (Сел., 11); 61) *Али не!* (Рекла је то ова стара дервишина) (Сел., 156); 62) *Прва ријеч!* (Сел., 158); 63) *Не!* – викало је нешто без

¹² Овакве реченице ослобођене су комуникативно сувишних језичких елемената, чиме се постиже „максимално економична формулација. [...] Поред тога што омогућава економичну и динамичну комуникацију, сажета и специфична форма оваквих реченица погодна је и за експресивне комуникативне функције, односно за испољавање говорникових осећања и личног става“ (Станојчић–Поповић 2011: 384).

гласа у мени, страшније од страха, теже од смрти, ни Бога се нисам сјетио, ни имена његова, постојао је само црвен, крвав, непојмљив ужас (Сел., 196–197); 64) *Злобни лакрдијаш!* [...] *Бијесни махалски њас!* (Сел., 272); 65) *Како да не*, много ту помаже молитва! (Сел., 318); 66) *Шћейта* (Сел., 379); 67) *Несрећа божија!* (Сел., 386); 68) *На Бајрам!* (Сел., 387); 69) *Не, никако!* [Хоћу да живим!] (Сел., 404); 70) *Из Девейтака!* (Сел., 405); 71) *Први њијейлови!* (Сел., 420).

Реченице овог типа заузимају посебно место у завршним поглављима романа.¹³ Оне означавају ток Ахмедовог размишљања (60, 62), неслагање са претходном тврдњом (61), строгу забрану изречену из страха (63) или протеста, супротстављања (69), узвичне квалификације (64), неслагање уз иронију (65), коментар без екскламативности (66) (осећању разочарања у поменутом примеру приличи миран тон), екскламативни коментар (67), чуђење, изненађење (68, 70) и узбуђење, узнемиреност (71). У примеру 67, као и примеру 47 из т. 2.4.1, приметимо и идиоматске форме из религијског дискурса, које значајно доприносе експресивизацији израза због снажних веза људског колектива са небеским силама.

2.6.1. Реченице са интерјекцијом или екскламативном речцом и вокативом

Посебно јака експресивизација постиже се када се екскламација и вокатив употребе заједно у реченици (Јовановић 2013: 52; Симић–Јовановић 2017: 381).

72) *Авај, њуго голема*, нешто се десило с нама, нешто се грдно десило с нама, смањили смо се а нисмо то ни примијетили (Сел., 134); 73) *О, Боже велики!* (Сел., 166).

Оба примера спадају у квалификације: први уз изражавање жаљења, јадања, док други представља молитву. Узвиком *авај* и апстрактном апострофом израз је испуњен емфатичким тоном. У вези с тим уп. т. 2.2.1.2, 2.2.3.1. и пример 39 из т. 2.3.2. Други пример спада у бројне исказе из сфере духовности о којима је већ било речи.

2.7. Реченице са индиректном комуникативном функцијом

Према речима Љ. Поповића (2011: 352), „у извесним случајевима се за исказивање неке комуникативне функције може употребити реченична форма која нормално служи за неку другу комуникативну

¹³ Уп. и т. 2.4.1.

функцију“¹⁴. У питању је *индиректни комуникативни акт*, односно *индиректна комуникативна функција*.

74) *Нека ми ојросије сви часни људи, храбрији од мене, сви добри људи који нису доживјели искушење да заборава ѿнос*, али морам да кажем, ништа ми не би помогло кад бих пред собом скрио истину: није ме увриједила његова намјерна грубост, ни страшна даљина коју је поставио између мене и себе (Сел., 83–84); 75) *Махнуо сам коњаницима: заусиавиѿе, згазићеије ме!* (Сел., 196); 76) *Ишао би да моли власти: не унишиѿавајије ме, заиѿвориѿије некога!* (Сел., 273).

У овој ставци сви су примери са комуникативном функцијом молбе¹⁴. У примеру 76 и предикат 1 и предикат 2 представљају говорни чин молбе. Пример 74 има форму императивне реченице, али без узвичника (в. фусноту 10), тако да је опет реч о молби. Императивном формулацијом молба добија већи интензитет (уп. *ојросиѿи ми, учини ми услугу, буди љубазан* и сл.).¹⁵ Понављање сличних синтагми (*сви часни људи, сви добри људи*), којим се наглашавају позитивне особине лица о којима се говори, представља додатни експресивни моменат. Као што се показало и у претходним одељцима, реченице с експресивном вредношћу у роману углавном су одраз мрачних, песимистичних токова размишљања наратора.

2.7.1. Реченице са вокативом

77) *Још само прегршт лудих ријечи, Боже мораиш ми их даѿи, борим се за један живот! – молио сам очајан, али молитва није помогла* (Сел., 167).

И овим примером изриче се молба у облику заповести, уз обраћање Богу као најчешћем реципијенту Нурудинових порука. Захваљујући модалном глаголу *мораѿи* молба добија снажнији ефекат.

3. Закључак

Анализиране врсте комуникативних реченица у роману *Дервиш и смрѿи* веома се разликују по заступљености у тексту. Међу ексцерпираним реченицама издвојили смо 19 екскламативних, 15 интерогативних, 14 специјалних независних, 9 императивних, 9 обавештајних, 7 опта-

¹⁴ Реченице у примерима 75 и 76 немају комуникативну функцију заповести, односно забране зато што говорно лице није у позицији да може принудити саговорника да изврши радњу која се од њега тражи (Пипер и др. 2005: 667).

¹⁵ О говорном чину молбе са императивном конструкцијом детаљније је писала Б. Милосављевић (2007: 52–53). В. такође и Пипер и др. 2005: 667–668.

тивних и четири реченице с индиректном комуникативном функцијом. Највише је ексклазивних и интерогативних реченица, будући да је приповедач-главни јунак у својим белешкама константно преиспитивао своје мисли, осећања, одлуке и околину. Трећа по реду најзаступљенија група реченица јесу специјалне независне, које дочаравају напетост и убрзање фабуле при крају Селимовићевог дела. Остали типови реченица могу се наћи у различитим деловима књиге и нису се истакли као носиоци експресивности у роману у оноликој мери као ексклазивне, интерогативне и специјалне независне реченице.

Сваки пример илустрован је целом комуникативном реченицом (у оквиру којих су реченице експресивне вредности као предмет нашег истраживања), како би се боље разумео контекст обрађених реченица. Кроз ове реченице писац нас уводи у бурни ток Нурудинових мисли, служећи се средствима интензификације исказа. Међу њима смо издвојили екскламације, односно ексклазивне речце и именске речи у вокативу, а ту спадају и интерогација и неке идиоматске форме са којима смо се сусрели у грађи.

У Селимовићевој књизи употребљено је свега шест различитих интерјекција и ексклазивних партикула: *авај, џаба, ааа, о, ој, еј*. У роману су ретке интерјекције и ексклазивне речце, јер је писац имао у виду да је његов наратор, као дервиш, образован, писмен човек који притом своју причу не преноси усмено, већ је записује у дневник. Свака од набројаних ексклазивних речи употребљена је у контексту психистичких расположења протагонисте.

За разлику од екскламација, којих није било много, вокатив се јавља у свим врстама реченица нашег материјала осим обавештајних. Реципијент кога наратор најчешће оловљава јесте Бог. Поред Бога, у свом приповедању Ахмед се готово увек обраћа саговорницима од којих се не очекује одговор, било да се обраћа самом себи, својим осећањима, животињама, етеричним бићима и појавама или покојним блиским особама, и то увек онда када су му потребни подршка и решење за тешке проблеме са којима мора да се суочи.

На појединим местима у делу, приповедач се служи комбинацијом екскламација и апострофа, чиме експресивност постаје сугестивнија. Што је већа разноврсност средстава за варирање интензитета, то је јачи експресивни карактер реченице.

По питању експресивности и стилских вредности уопште, интерогативне реченице (уз ексклазивна реторска питања) јесу носећи искази експресивности у Селимовићевом роману. Из њих сазнајемо

о Нурудиновим дилемама, унутрашњим конфликтима, страховима, сумњама, кајању, осетљивости његове личности, његовој сујети.

Екскламативна интонација као једно од основних обележја истоимених реченица, у роману се писмено изражава различитим знацима интерпункције, идиоматским изразима којима се исказују осећања или уопште ширим контекстом исказа из којег можемо протумачити расположење субјекта. Густина реченица са узвичником на крају, тј. узвичном интонацијом, већа је што се радња дела више примиче завршетку, те је такав ритам изражавања наратора у корелацији са његовом све јачом свешћу да му се ближи смакнуће.

Најистакнутији моменат код императивних реченица јесте обраћање субјекта саговорницима у тренуцима који су за њега судбоносни и кризни. Ахмед у тим ситуацијама тражи помоћ, избављење од мука, савет или опрост. Формулација ових реченица демонстрира њихов велики експресивни потенцијал.

Од обавештајних реченица експресивношћу се одликују оне са узвичном интонацијом – експресивна обавештења, као и оне које садрже уметнуте експресивне реченице. У овим исказима дервиш у себи махом изговара мисли које му прво падну на памет као реакција на неки догађај, нечију тврдњу или поступак.

Оптивне реченице често су обојене експресивношћу, јер су мотивисане емоцијама, а неретко имају узвичну интерпункцију. Код Ахмеда су најчешће реализоване у виду молитви, а он, према свом звању, најчешће тражи подршку или оправдање од Бога, па текст обилује формама из религијског дискурса. Кроз молитве Ахмед нам преноси самосажалење, путем њих покушава да олакша себи муке, накратко заборави на бриге и растерети своју напаћену душу.

Специјалне независне реченице својом кратком формом и узвичном интерпункцијом убрзавају радњу романа и преносе буран ток мисли главног јунака. Овакве реченице, наизглед штуре, у одговарајућем контексту могу пренети комплексне и значајне поруке.

Све четири реченице са индиректном комуникативном функцијом заповедног су облика са комуникативном функцијом молбе. Императивна форма појачава ефекат молбе, што је такође једно од експресивних средстава која доприносе динамици овог књижевног дела.

У роману *Дервиш и смрт* уочена су бројна и разноврсна средства стилизације, а нарочито експресивизације, на свим језичким нивоима. Након овог истраживања стиче се утисак да реченице експресивне вредности, у различитим функцијама и употребама, комбиновањем разноврсних средстава стилизације, можда најверније од свих дру-

гих јединица читаоцима преносе суштину Ахмедове унутрашње егзистенцијалне борбе.

ИЗВОРИ

Сел.: Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Београд: Гутенбергова галаксија, 1998.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2015: Миланка Бабић, Екскламативне реченице у српском језику, у: Миланка Бабић, *Синтаксички и стилстички огледи*, Београд: Јасен, 15–31.
- Барић и др. 1979: Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Дураковић 2010: Esad Duraković, Poetičke i stilske funkcije mota/epigrafa u romanu „Derviš i smrt“ Meše Selimovića, *Pregled: časopis za društvena pitanja / Periodical for Social Issues* 2/2, Sarajevo, 63–85.
- Јовановић 2013: Јелена Јовановић, *Лингвистички и стилстички аспекти проучавања реченице*, Београд: Јасен.
- Јовановић Симић – Симић 2015: Јелена Јовановић Симић, Радоје Симић, *Вербалологија: (лингвистичке основе науке о вербализацији текста)*, Београд: Јасен.
- Карлић 2015: Vira Karlić, Sredstva i načini izražavanja imperativnosti: pragmatička perspektiva, *Filološke studije* 13/2, Zagreb, 334–342.
- Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *Лингвистичка књижевна текста*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Милинковић и др. 2009: Слађана Милинковић, Пирошка Сегеди, Владислав М. Тодоровић, *Латинско-српски српско-латински речник = Lexicon latino-serbicum serbico-latinum*, Београд: Службени гласник.
- Милосављевић 2007: Бојана Милосављевић, *Форме учивости у српском језику*, Београд: Учитељски факултет.
- Пецо 1981: Асим Пецо, Функционалност турцизама у роману „Дервиш и смрт“ Меше Селимовића, *Наш језик* XXV/3, Београд, 118–128.
- Пецо–Станојчић 1972: Asim Peco, Živojin Stanojčić, *Enciklopedijski leksikon: mozaik znanja. T. 1, Srpskohrvatski jezik*, Beograd: Interpres.
- Пешикан и др. 2014: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правовис српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса са-*

- временога српског језика. Просја реченица*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Пипер–Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна грамаџика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Симић ²2001: Радоје Симић, *Ојшја сџилисџика*, Београд: Јасен – Никшић: НДСЈ.
- Симић ²2010: Радоје Симић, *Сџилисџика српског језика: Увод. Фоносџилисџика*, Београд: Јасен–НДСЈ.
- Симић–Јовановић 2017: Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић, *Савремени српски језик, Књ. 3, Српска синџакса, Св. 1, Тагмемика и џаксемика*, Београд: Јасен – Филолошки факултет – НДСЈ.
- Станојчић–Поповић ¹³2011: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српског језика: за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Andeła B. Mitrović

SENTENCES WITH EXPRESSIVE VALUE IN NARRATION
IN THE NOVEL *DEATH AND THE DERVISH* BY M. SELIMOVIĆ

S u m m a r y

This research discusses communicative sentences with expressive value in narration in the novel *Death and the Dervish* by M. Selimović. The aim of the paper was to reveal the psychological motives of the narrator behind these sentences, to clarify their role in the expressiveness of the text on a broader level, as well as the role of lower-level linguistic means in the expressiveness of the sentence on a narrower level. In the novel, we observed different types of communicative sentences with expressive value and classified them according to their communicative function, based on the classifications of Lj. Popović, R. Simić, J. Jovanović Simić and P. Piper. The following types of communicative sentences were distinguished: *interrogative, exclamatory, imperative, informative, optative, special independent and sentences with an indirect communicative function*. We extracted and numerated 77 communicative sentences, which we then classified and analyzed according to the most important operators of expressiveness (interjections (exclamations) or exclamatory particles, nouns in the vocative (apostrophe) and punctuation). The method of syntactic and (linguistic) stylistic analysis has been used in the paper. The research has demonstrated that sentences with expressive value, in different functions and uses, while combining various means of stylization, represent the key

elements of the plot of the novel, through which the writer conveys feelings and experiences of the main character to the reader.

Keywords: sentences with expressive value, *Death and the Dervish* by M. Selimović, communicative sentence, syntax, stylistics, linguistic stylistics, interjection, exclamatory particle, vocative, punctuation.

75 ГОДИНА ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ И ЊЕГОВА ИЗДАЊА¹

На самом почетку даћемо неколико најзначајнијих – вероватно већини познатих, но ипак незаобилазних у оваквој врсти представљања – података о Институту за српски језик САНУ, чија новија издања овде приказујемо. Институт за српски језик САНУ је централна научна установа у Србији у којој се систематски и свестрано проучава српски језик на плану синхроније и дијахроније и израђују капитална лексикографска и лингвогеографска дела – речници и атласи. Основан је 15. јула 1947. године у оквиру Српске академије наука (доцније Српске академије наука и уметности). Основан на темељима Лексикографског одсека, који је 1893. године оформила Српска краљевска академија на иницијативу академика Стојана Новаковића, Институт је од Академије преузео послове Лексикографског одсека на изради великог речника српскога језика као један од својих најважнијих задатака. Први директор Института био је академик Александар Белић, најзначајнији српски и један од водећих светских слависта прве половине XX века.

Мисија Института остварује се данас у оквиру шест одсека: Одсек за лингвистичка истраживања савременог српског језика и израду *Речника Српске академије наука и уметности*, Старословенистички одсек, Етимолошки одсек, Дијалектолошки одсек, Одсек за стандардни језик и Одсек за дигитализацију. У садашњем тренутку Институт има седамдесет седам запослених сарадника, од чега педесет доктора наука, као и троје стипендиста. Широко је разграната сарадња Института са домаћим и страним научним, наставно-научним и културним институцијама, као и учешће институтских сарадника на међународним

¹ Текст је изговорен на представљању публикација издатих поводом обележавања 75-годишњице Института за српски језик САНУ у Библиотеци града Београда 13. 9. 2023. године.

и домаћим конференцијама, на иностраним и домаћим пројектима, те у бројним научним и стручним телима и комисијама.

Промоција институтских издања у 2022. години била је осмишљена као најважнија активност у оквиру обележавања јубилеја – 75 година постојања Института за српски језик САНУ – којом је требало скренути пажњу на његову делатност. Институт у развоју науке о српском језику учествује пре свега путем свога издаваштва – кроз речнике, часописе с дугом традицијом, монографије, зборнике, дигитална издања и др., и стога смо желели да јубиларну годину посветимо управо издавачкој делатности Института, што је посебно учињено кроз пригодно трокњижје које данас са задовољством представљамо. И као што сведочи запис на сајту Института, изузетно плодна издавачка продукција током протекле деценије била је предочена кроз многобројне часописе, едиције и монографске публикације, у виду издања и суиздања, при чему пре свега треба поменути томове *Речника САНУ*, једног од најважнијих и најзахтевнијих дугорочних пројеката српске науке и културе од националне и општесловенске важности.

Надаље ћемо скренути пажњу на новија издања Института за српски језик САНУ – она која носе 2021. и 2022. годину. Када је о трима институтским штампаним часописима реч, у протекле две године објављене су две књиге *Српског дијалектолошког зборника* (бр. 68 и 69, ур. проф. др Слободан Реметић, академик АНУРС), две књиге *Јужнословенског филолога* са по две свеске (бр. 77/1, 77/2, 78/1 и 78/2 – последња посвећена поч. акад. П. Пиперу, ур. проф. др Рајна Драгићевић), четири свеске *Нашег језика* (бр. 52/1, 52/2, 53/1 и 53/2, ур. проф. др Срето Танасић, дописни члан АНУРС), а постављен је и један број електронског часописа *Лингвистичке актуелности* (бр. 34, ур. др Ђорђе Оташевић).

Годину 2021. носе два зборника – *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема* (уредници: др Стана Ристић, др Ивана Лазич Коњик, др Ненад Ивановић), чији је издавач Институт за српски језик САНУ и који ће сутра бити представљен захваљујући изузетној предусретљивости наших данашњих домаћина, и *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије* (главни уредник: академик Зоран Кнежевић, уредници: проф. др Радивоје Младеновић, академик Предраг Пипер), чији су суиздавачи САНУ, Институт за српски језик САНУ и Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем

у Косовској Митровици. Првонаведени зборник доноси део излагања са истоимене конференције, одржане у октобру 2020. године. Други зборник садржи радове који су послужили као смерница за заснивање пројекта истраживања српских косовскометохијских говора у оквиру стратешког пројекта САНУ „Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији“, а поред тога доноси и закључке са истоимене конференције одржане у САНУ 2019. године, као и веома користан *Прилог библиографији о српским народним говорима Косова и Метохије*.

Издања из институтске едиције „Монографије“ (о којој ћемо данас тек чути) у 2021. години представљају 31. и 32. књига: *Српски лексички фонд из угла њолисемије: глаголи, именице, њридеви*, аутора Наташе Миланов (465 стр.), која је добила награду „Павле и Милка Ивић“ за најбоље славистичко лингвистичко дело објављено у 2021. години, и *Рекламно-њропагандни жанр у српском њолишћичком дискурсу*, аутора Светлане Слијепчевић Бјеливук (250 стр.). У оквиру поменуте едиције „Монографије“, у 2022. години објављене су 33. и 34. књига: *Српски јавни дискурс у њандемији*, коауторско дело Марине Николић и Светлане Слијепчевић Бјеливук (210 стр.), и *Језик и речник светиог владике Николаја Велимировића (диференцијални њрисџуи)*, аутора Владана Јовановића (507 стр.).

Остала институтска издања о којима ћемо казати понеку реч носе годину 2022.

Када је о тематским зборницима из 2022. године реч, треба поменути зборник *Јавни говор у условима њандемије ковида 19* (гл. уредник: дописни члан САНУ Љубинко Раденковић; ур. проф. др Софија Милорадовић и проф. др Марина Јањић). Књига је настала као резултат конференције одржане у новембру 2021. године у организацији Огранка САНУ у Нишу, а њени су суиздавачи САНУ – Огранак САНУ у Нишу и Институт за српски језик САНУ. Традиционално, на основу излагања са научног скупа „Дани српскога духовног преображења“, у сарадњи са Народном библиотеком „Ресавска школа“ у Деспотовцу као извршним издавачем, објављен је зборник *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности XII* (главни уредник: проф. др Гордана Јовановић). Као подршка живој народној традицији објављена је збирка ученичких прича на призренско-јужноморавском дијалекту *Тој њи викам* (уредници: Софија Милорадовић и Душанка Илић), коју су заједнички припремили Институт и Друштво за српски језик и књижевност „Старо Косово“.

У оквиру Програма ИДЕЈЕ Фонда за науку Републике Србије финансира се пројекат Института *Јавни дискурс у Републици Србији* (руководилац: др Весна Ђорђевић), а један од значајнијих резултата тога пројекта је Прва свеска *Речника нових речи у српском језику*, коју су припремили Ђорђе Оташевић, Марина Николић и Весна Ђорђевић. Овај речник обухвата нове речи које су у српски језик већином ушле након 2000. године, а не бележе их речници нових или страних речи у српском језику, као ни описни речници књижевног језика. У суиздаваштву са издавачком кућом „Прометеј“ објављен је један специјални речник – *Речник ковида*, који су израдиле Светлана Слијепчевић Бјеливук и Марина Николић, а коме је претходио електронски *Речник њојмова из периода епидемије ковида*, као посебан пројекат Одсека за стандардни језик, објављен на сајту Института већ почетком јануара 2021. године.

На сајт Института постављено је и *Дигитално издање: Вук Сп. Караџић. Српске народне њословице* (ур. др Снежана Петровић, др Ана Шпановић, мрр Марија Гмитровић, мрр Ленка Бајчетић), чији су издавачи Институт и НОКЦ „Вук Караџић“ из Тршића.

Наше јубилејско трокњиже, пригодно издање поводом 75 година од оснивања Института, било је дар за Свечану академију одржану 16. новембра 2022. г. у Палати САНУ, и може се рећи да је тада оно отпочело свој живот дошавши у руке наших професора, колега и поштовалаца српскога језика на разним странама. Можда би чак било тачније рећи да је то ударје свима онима који су нас задужили својом сарадњом, подршком и поверењем. Такође, то је и својеврсно одуживање дуга корифејима струке на чијим раменима стојимо и који су нам ово послушање оставили у наслеђе. Поменуто се трокњиже, а пре свега публикација коју кратко називамо каталогом институтских издања, атрибуира понајбоље – тако барем верујемо – придевом *користиан*. То је својеврсна лична карта нашега института, преглед свега што је досад урађено, низ институтских публикација сложених у целине како би се представило све оно што су кроз претходних седам и по деценија *изнијили* (да се послужим речју Исидоре Секулић) сарадници Института, стварајући сами или у лепом и корисном садејству са истраживачима изван наше куће, а када су у питању речници и лингвистичке карте у међународним атласима, радећи то здружено – свако на своје делу задатка – зарад стварања књиге чија ће вредност закрилити имена делатника. Исто се на неки начин већ дешава с публикацијама из нашег трокњижа – оне увелико живе свој живот без нарочитог помињања оних који су на њима предано радили. За основни „прелом“

двеју књига постарао се господин Давор Палчић, за укупан дизајн свих трију публикација заслужна је др Оливера Батајић Сретеновић, а штампала их је Planeta print из Београда.

Преглед новијих издања Института за српски језик САНУ данас вам дајемо у ишчекивању 22. тома *Речника САНУ*, Четврте свеске Етимолошког речника српског језика (Бл–Бљ) и првог тома *Приручног етимолошког речника српског језика (А–Ј)*, комплета *Речника Маријиног четиоројеванђеља*, зборника *Пастирска лексика љузренско-џимочких говора* и малог атласа ове лексике, друге свеске *Речника нових речи у српском језику* и *Појмовника лингвистичких џермина*, те допуне дигиталног издања *Народних џословица* Вука Стеф. Карацића – с надом да ће све побројано бити од знатне користи славистичкој и, пре свега, србистичкој научној и стручној јавности.

Софија Р. Милорадовић*

Институт за српски језик САНУ, Београд**

* sofija.miloradovic@isj.sanu.ac.rs

** Објављивање текста је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 1. 2023. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Прикази

Представљање *Анонширане библиографије Библиотеке Јужнословенског филолога*¹

Када је 1913. године објављена прва књига часописа *Јужнословенски филолог*, у Европи је било још само осам славистичких часописа, који су излазили у Русији, Пољској, Аустрији и Чешкој. Љубомир Стојановић и Александар Белић, оснивачи часописа, задали су себи и српској лингвистици задатак да, у складу са водећим токовима тадашње европске и светске филологије, начине часопис чији је један од најважнијих циљева био „проучавање нашег језика у вези са осталим јужнословенским и другим словенским језицима и испитивање њихових језичких споменика“. *Јужнословенски филолог*, као један од најдуговечнијих славистичких часописа, представља знаменити споменик својим оснивачима, а радови који су у њему објављени током 109 година трајања вредан су показатељ главних токова српске и европске славистике XX века и првих деценија нашег столећа.

И баш као што *Јужнословенски филолог* својим целовековним трајањем представља стожер развоја српске филологије, тако и *Библиотека Јужнословенског филолога*, основана 1928. године, својим скоро стогодишњим постојањем и сталним високим угледом едиције, издавача, уредника и аутора, чини саму срж и покретачку снагу српске славистичке мисли. Треба нагласити да је *Библиотека Јужнословенског филолога* најстарија лингвистичка едиција у Србији, а вероватно и у региону и једина српска предратна лингвистичка едиција.

Девет монографија објављених у старој серији ове библиотеке (од 1928. до 1938. године) своје прво издање имале су на страницама часописа *Јужнословенски филолог*, па су затим прештампане као посебна

¹ Текст прочитан на промоцији *Анонширане библиографије Библиотеке Јужнословенског филолога* представља одломак из текста Рајне Драгићевић „Прошлост Библиотеке Јужнословенског филолога као путоказ за њену будућност“, у: Ана Миленковић и Владимир Живановић, *Анонширана библиографија Библиотеке Јужнословенског филолога*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022, 7–15.

издања *Библиотеке Јужнословенског филолога*. Александар Белић их је, потом, приказивао у *Јужнословенском филологу*, а и други лингвисти су се поводом њих оглашавали у својим освртима или радовима и књигама. Монографије објављене у *Библиотеци Јужнословенског филолога* држане су на тај начин годинама у жижи читалачке пажње, чиме су утирале пут за даље токове српске лингвистике.

После Другог светског рата, од 1970. године до данас, објављено је 25 књига, углавном монографија, које спадају у нову серију *Библиотеке Јужнословенског филолога*. Њихово објављивање изазивало је такође велику пажњу, јер су својим квалитетом морале привући уреднике и издавача да би заслужиле публикавање у овој вредној едицији.

До 1928. године, када је објављивањем докторске дисертације Милоша Московљевића *Акцентнајски систем њоцерског говора* основана *Библиотека Јужнословенског филолога*, било је објављено осам књига часописа *Јужнословенски филолог*. У другој књизи о акцентима писали су С. Куљбакин, Ф. Рамовш, М. Ивковић и Л. А. Булаховски, у трећој књизи – С. Куљбакин, у четвртој – М. Ивковић и Л. А. Булаховски, у петој – Л. А. Булаховски, а у седмој је објављен део доктората М. Московљевића. То значи да је монографија Милоша Московљевића била у потпуности тематски и садржајно усаглашена с интересовањима и стремљењима Уређивачког одбора часописа *Јужнословенски филолог*. Већ је из те чињенице видљиво да је *Библиотека Јужнословенског филолога* осмишљена као могућност да се ауторима часописа обезбеди простор да опширније обраде теме које су од значаја и за сам часопис.

И остале монографије старе серије ове библиотеке баве се питањима која се у то време обрађују и у самом часопису – тематски се преплићу језик писаца, дијалектологија и историја српског језика.

Највећи број монографија *Библиотеке Јужнословенског филолога* заснован је на докторским дисертацијама ауторâ. Ментор докторских теза које су објављене у оквиру старе серије *Библиотеке* најчешће је био Александар Белић. Из његових приказа тих књига (а и они су публиковани на страницама часописа *Јужнословенски филолог*) јасно се оцртавају задаци који су били у фокусу истраживачке пажње у првим деценијама XX века, научни погледи самог Александра Белића, његови критеријуми и очекивања од научних радова ученика, а самим тим и оцене њихових монографија. Аутори монографија старе серије били су Милош Московљевић (1928), Гојко Ружичић (1930), Данило Вушовић (1930), Радомир Алексић (1931), Михаило Стевановић (1934), Васа Томановић (1935), Мате Храсте (1935), Радосав Бошковић (1936), Радомир Алексић (1938).

Из Белићевих критика монографија *Библиотеке Јужнословенског филолога* јасно је да су његова главна очекивања од квалитетних монографија била усмерена ка резултатима који ће **допринети прецизнијем увиду у језичку прошлост српског језика и других словенских језика**. Овакав приступ не чуди јер су почетком XX века у жижи научних интересовања српских лингвиста још увек била искључиво компаративно-историјска истраживања, карактеристична за научну парадигму која је почела да се развија у XIX веку.

У таквим научним околностима, А. Белић од својих ученика очекује да у докторским дисертацијама, касније монографијама, дају јасан допринос историји српског језика и других словенских језика.

Наглашено дијакронички приступ очекује се и од дијалектолошких истраживања. А. Белић (1935: 161) започиње приказ монографије М. Стевановића *Источноцрногорски дијалекти* следећом констатацијом: „Већ одавно очекујемо исцрпнији опис црногорских говора, а нарочито источноцрногорских; нарочито источноцрногорских због тога што се обично узимало да црногорски говори имају утолико више архаичних црта, уколико се више иде на исток.“ Испитивање црногорских говора није за Белића само себи сврха, већ се у првој реченици јасно истиче да је смисао тог описа у потрази за историјским цртама. Белић се обрадовао што је Стевановић показао да хипотеза о старини источноцрногорских говора није тачна, осим у случају пиперског говора, који боље од других црногорских говора чува архаичне карактеристике.

Занимљива су наизглед супротстављена Белићева очекивања од лингвистичког описа неког идиома. Он замера Р. Алексићу што је у истраживању фонетских одлика језика Матије Антуна Рељковића „материјал разбијен по језичким цртама, тако да се губе основне црте фонетике Рељковићеве“. Из ове примедбе јасно је да Белић очекује пуније слике појава које се обрађују, њихово довођење у везу, представљање целог система и улоге појединачних црта у систему, дакле, поглед на језичке појаве одозго.

Белићу, међутим, **није довољан само систем и место јединица које се испитују у систему, већ се залагао да буде обрађена и свака јединица понаособ**. Аутори монографија *Библиотеке Јужнословенског филолога* најчешће су тако и поступали, али тамо где то недостаје, оштар Белићев суд јавно је био изречен у *Јужнословенском филологу* да их опомене и подстакне на наставак испитивања.

Једно од кључних питања на које Белић очекује одговоре од својих кандидата који се баве историјским описом језика неког писца или

дескрипцијом неког дијалекта гласи **шта је у идиому који истражују ново, шта је старо, а шта је позајмљено.**

Још једно важно очекивање је А. Белић имао од својих ученика у њиховим истраживањима, а то је **довођење у везу језичке црте у српском језику са ситуацијом у другим словенским језицима.** Тако, он похваљује Стевановићеве закључке у вези са неслоготворним *ј* у црногорским говорима.

Када год је то могуће, А. Белић од својих ученика очекује да у својим монографијама изложе и **закључке који имају шири теоријски значај.**

Након Другог светског рата, *Библиотека Јужнословенског филолога* се обнавља, па 1970. године почиње објављивање монографија нове серије ове едиције. До данас је објављено 25 књига, а Библиотеку су уређивали уредници *Јужнословенског филолога* – Михаило Стевановић, Милка Ивић, Предраг Пипер и Рајна Драгићевић. Аутори послератних монографија су Берислав Николић, Даринка Гортан Премк, Татјана Батистић, Живојин Станојчић, Душанка Игњатовић, Иван Клајн, Предраг Пипер, Стана Ристић, Звездана Павловић, Биљана Сикимић, Срето Танасић, Слободан Павловић, Првослав Радић, Рајна Драгићевић, Бранкица Чигоја, Милица Радовић Тешић, Јасна Влајић Поповић, Миодраг Јаћимовић и Драгољуб Петровић, Ана Голубовић, Зоран Симић, као и аутори огледних свезака Виктор Савић и Гордана Јовановић; Павле Ивић, Александар Лома, Марта Бјелетић, Јасна Влајић Поповић, Снежана Петровић, Биљана Сикимић.

Највећи број монографија нове серије уредила је Милка Ивић. Научна интересовања у лингвистици су промењена, што се види и на страницама *Јужнословенског филолога*, а самим тим и у монографијама *Библиотеке Јужнословенског филолога*. Осим историјских тема, пажња аутора се све чешће усмерава на савремени српски језик. Поред граматичких анализа, све је више семантичких. Аутори се занимају за дијахронијски развој или савремено стање различитих појава у морфологији, творби речи, лексикологији и синтакси српског језика. У новој серији има и лексикографских дела. Више се не објављују само докторске дисертације већ и друге монографије. Оно што се није променило јесте брига о томе да се у оквиру ове едиције објављују само пробрана дела која задовољавају строге научне критеријуме.

Уредници *Библиотеке Јужнословенског филолога* ишли су и иду стопама Александра Белића, оснивача едиције, и покушавају да одрже висок квалитет нове серије ове библиотеке.

Садашњи Уређивачки одбор часописа *Јужнословенски филолог* и *Библиотеке Јужнословенског филолога* наставиће да у овој едицији објављује само веома квалитетне монографије које доносе истинска померања у српској лингвистици. Част да објаве монографију у овој најстаријој српској лингвистичкој едицији, која постоји већ скоро један век, имаће они аутори који ће своје монографије посветити српском језику, али ће наш језик посматрати и кроз призму других словенских језика. Као и до сада, објављиваће се дела посвећена савременом језику, али и језичкој прошлости, стандардном српском језику, али и дијалектима нашег језика. Ако савремени српски језик буде у фокусу истраживања, очекиваће се да проблем који се анализира буде осматрен и из дијахронијске перспективе, а ако се аутор определи за историју српског језика, мора се осврнути на стање појаве коју испитује у савременом српском језику. Истраживање мора имати богату теоријску основу, али и прецизно представљену и класификовану разноврсну грађу, која ће омогућити садржајно емпиријско истраживање и омогућити долажење до поузданих закључака. Од аутора се очекује да донесе и закључке од општијег теоријског значаја, који се тичу српског језика или словенских језика и који произлазе из емпиријских истраживања одређене теме, али је надилазе и имају шири значај. Језичке јединице које су предмет испитивања морају бити сагледане свака за себе, али и из угла ширег језичког система којем припадају. Пошто Институт за српски језик САНУ сада има посебну едицију у којој се објављују докторске дисертације, у *Библиотеци Јужнословенског филолога* неће се више објављивати докторске тезе, или ће се евентуално публиковати само оне које доносе бар педесет процената новог материјала у односу на текст докторске дисертације.

Услови које монографија треба да испуни како би била објављена у *Библиотеци Јужнословенског филолога* засновани су на очекивањима досадашњих уредника ове библиотеке, а пре свих Александра Белића, који је основао едицију с одређеним замислима, на које ћемо се из осећања дужности надовезати и примењивати их у даљем раду.

Уређивачки одбор *Јужнословенског филолога* и *Библиотеке Јужнословенског филолога* дугује велику захвалност Ани Миленковић и Владимиру Живановићу, ауторима *Анонширане Библиографије Библиотеке Јужнословенског филолога*, јер је захваљујући њима први пут исцрпно описана ова едиција, што ће српским и страним лингвистима омогућити да сагледају њен огроман значај. Ова Библиографија

представља важан допринос историји српске и светске славистике јер омогућава прегледан и детаљан увид у *Библиоџеку Јужнословенског филолога*, која је уникатна у историји славистике по својој дуговечности и, нарочито, по значају тема које се обрађују на страницама њених монографија.

Аутори су у уводном тексту Библиографије описали главне одлике ове едиције, побројали књиге старе и нове серије, приказали временски распон и хронологију њиховог објављивања и периоде застоја у публикувању, указали на нераскидиву везу између часописа *Јужнословенски филолог* и *Библиоџеке Јужнословенског филолога*, која припада часопису и на њега се у потпуности ослања. У публикацији су изнесени и библиографски подаци о књигама *Јужнословенског филолога* у којима су објављене монографије старе серије пре него што су штампане у оквиру *Библиоџеке Јужнословенског филолога*. Аутори су се посебно задржали на динамици излагања монографија нове серије *Библиоџеке* и описали како се у техничком смислу мењала и унапређивала опрема ових књига – навођење регистара, библиографије, резимеа и др. Веома стручно описани су и библиографски принципи који су примењени у публикувању монографија ове едиције.

Аутори *Библиографије* дали су прилично исцрпан опис садржаја сваке објављене књиге старе и нове серије *Библиоџеке Јужнословенског филолога*. Осим тога, наведен је и Садржај сваке књиге, и то преснимљен из саме монографије, што читаоцу омогућава да се упозна са његовом структуром и везама подређених и надређених целина, онако како је аутор ту везу желео да представи.

Анонширана библиографија Библиоџеке Јужнословенског филолога значајна је већ и због тога што скреће пажњу на ову едицију, подсећа нас на њен значај и обавезује Уређивачки одбор да настави да је унапређује и да одржава висок квалитет књига које се у њој објављују.

Уређивачки одбор *Јужнословенског филолога* дугује захвалност и Институту за српски језик САНУ за *Анонширану библиографију Библиоџеке Јужнословенског филолога*, као и за поверење указано/указивано *Библиоџеци Јужнословенског филолога*, коју подржава и у најтежим временима и чији је ревносни издавач.

Рајна М. Драгићевић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

О Аноншираној библиографији Библиотеке Јужнословенског филолога¹

Анонширана библиографија Библиотеке Јужнословенског филолога објављена је као део трокњижа и посебног издања Института за српски језик САНУ, поводом његовог 75. рођендана, новембра 2022. године.

Идеја да се један рад библиографског карактера објави као посебна монографска публикација јавила се тек након његове припреме за објављивање у часопису *Јужнословенски филолог*. Др Владимир Живановић, библиотекар Института за српски језик САНУ, дошао је до сазнања о томе да је у периоду пре Другог светског рата у *Библиотеци Јужнословенског филолога* било објављено девет књига, које чине тзв. *стари серију*, да би тек много година касније, 1970. године, у Институту за српскохрватски језик, била покренута *нова серија* исте библиотеке. Предложио је да напишемо рад у којем ћемо из библиографске и лингвистичке перспективе описати садржај сваке објављене књиге. Уследио је предлог директорке Института за српски језик САНУ, проф. др Софије Милорадовић и главног уредника *Јужнословенског филолога*, проф. др Рајне Драгићевић, да се *Анонширана библиографија Библиотеке Јужнословенског филолога* објави као посебно издање Института за српски језик, и да се у њој лингвистички и библиографски опишу све објављене монографије (9 књига старе и 25 књига нове серије). Основна идеја приређивања једног таквог издања била је да се језичким стручњацима, као и свима онима који се интересују за језичка питања,

¹ Ана Миленковић, Владимир Живановић, *Анонширана библиографија Библиотеке Јужнословенског филолога*, 75 година Института за српски језик САНУ, ур. и гл. ур. Софија Милорадовић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022, 130 стр.

Текст је изговорен на представљању публикација издатих поводом обележавања 75-годишњице Института за српски језик САНУ у Библиотеци града Београда 13. 9. 2023. године.

представи постојање и трајање једне монографске серије, која је покренута давне 1928. године.

Стара серија (1928–1938)

На Катедри за јужнословенске језике и општу лингвистику, у периоду између 1928. и 1941. године, одбрањено је девет докторских дисертација, од којих је шест објављено у *Библиотеци Јужнословенског филолога*, чиме се пажња стручне јавности усмеравала на научноистраживачки рад младих доктора филолошких наука.

Три кључне теме у оквиру старе серије односиле су се на акцентологију, дијалектологију и језике јужнословенских писаца. Прва књига, аутора Милоша Московљевића, *Акцентајски сисџем њоџерског говора*, објављена је 1928. године, иако је сама студија настала много раније. Њен први део објављен је 1911. године у *Срџском дијалекџолошком зборнику*. Монографија Васа Томановића посвећена је акценту у говору села Лепетана, док су дијалектолошка истраживања представљена студијама *Исџочноџрногорски дијалекџиџ*, Михаила Стевановића, *Прилозима исџориџи каџкавског дијалекџиџа*, Радомира Алексића и *Чакавском дијалекџу осџрва Хвара*, Мате Храстеа. Радосав Бошковић објавио је студију у којој се бави развџтком суфџкса у јужнословенској језџчкој заједници, а поред опшџтих филолошких тема и дијалектолошких студија, изучавао се и језџк старих писаца Петра Зоранића, П. П. Његоша, Матије Рељковића и Ивана Пергошића.

Сви наведени наслови, осим првог дела студије М. Московљевића, прво су објављени у целости или из два дела у *Јужнословенском филологу*, а затим су, на основу њих, штампани као посебне монографске публикације. Последња књига старе серије објављена је 1938. године.

Нова серија (од 1970)

Крајем шездесетих година 20. века, у оквиру *Инсџиџиџуџа за срџскохрвајџски језџк*, поново се успоставља БЈФ као посебна еџиџија монографских публикација, са циљем да прерасте у једну континуирану језџчку серију. По угледу на традиџију предратних издања, посебно место у новој серији заузимају прерађена и допуњена издања докторских дисертација (као и два магистарска рада), њих укупно 12.

Прва књига и једина која се бави акцентологијом јесте студија Берислава Николића, посвећена новоштокавској акцентуацији. Две монографије представљају огледне свеске будућих речника – *Огледна свеска Еџимолошког речника срџског језџка* и *Огледна свеска Срџкословенског речника јеванђеља* (Виктора Савића и уреднице

Гордане Јовановић). У новој серији Библиотеке пажња ће такође бити посвећена језику писаца, и то језику *Лазе Лазаревића* (у две синтаксичке студије Живојина Станојчића), језику *Павла Пајића* (Бранкице Чигоја) и *Јеролима Филиповића* (Душанке Игњатовић).

Истраживања посвећена различитим говорима јужнословенског језичког простора представљена су монографијама Слободана Павловића, који се бавио говором северозападне Боке, и Зорана Симића, чија је синтаксички усмерена дијалектолошка студија посвећена говору романијског платоа. Ономастичким истраживањима бавила се Звездана Павловић у својим радовима посвећеним хидронимима Србије и хидронимском систему слива Јужне Мораве, као и Миодраг Јаћимовић и Драгољуб Петровић у студији *Ономастичка Качера*.

Етимолошка истраживања описана су у студијама Биљане Сикимић и Јасне Влајић-Поповић, уз увек присутна синтаксичка, лексичко-семантичка, творбена, морфолошка и општелингвистичка истраживања (аутора Даринке Гортан-Премк, Тајјане Батистић, Ивана Клајна, Предрага Пипера, Стане Ристић, Срета Танасића, Првослава Радића, Рајне Драгићевић и Милице Радовић-Тешић).

У овину *Библиотеке* објављена је и библиографска монографска публикација Ане Голубовић посвећена библиографији у часопису ЈФ.

Нашом *Аноншираном библиографијом* желели смо да прикажемо динамику методолошких промена, као и различитост тема које су обрађиване и објављиване у *Библиотеци Јужнословенског филолога*. Библиографски опис урађен је у складу са савременим библиографским научним методом, који је утемељен на хронолошком организационом принципу, чиме се пружа најбољи увид у обрађене језичке теме и најлакше се уочава општа језичка динамика. Библиографске јединице сачињене су према Међународном стандарду за опис монографских публикација и саставних делова публикација. У том смислу свака од њих садржи:

- податке о првом публикавању студије у часопису *Јужнословенски филолог* (односи се на стару серију);
- библиографске јединице које упућују на критичке приказе о датој студији;
- исцрпну анотацију, која садржински и теоријско-методолошки осликава студију;
- и, на крају, *Садржај* књиге који је пренет у истом оном облику у којем је дат у оригиналној монографији.

Овим кратким приказом желели смо да представимо основне информације у вези са нашим радом на *Аноншираној библиографији*, њеном садржином, као и начином на који је осмишљена и представљена вама, као нашим будућим читаоцима.

*Ана В. Миленковић**, *Владимир Б. Живановић***
Институт за српски језик САНУ, Београд***

* ana.milenkovic@isj.sanu.ac.rs

** vladimir.zivanovic@isj.sanu.ac.rs

*** Објављивање текста је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 1. 2023. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Едиција Монографије Института за српски језик САНУ (2004–2022)¹

Поводом 75 година Института за српски језик САНУ, на предлог директора Института проф. др Софије Милорадовић, указана ми је част да саставим сведени хронолошки преглед свих студија које су објављене у оквиру едиције *Монографије*. Речју, мој задатак био је да сачиним кратак приказ до тада објављених монографија, истакнем опште резултате који су произашли из истраживања аутора, осврнем се на њихове рецензије и укажем на релевантне научне приказе који су о њима писани. Лепа је прилика да захвалим ауторима монографија који су се одазвали на моју молбу и помогли ми да дођем до што већег броја рецензија и приказа који су објављивани у бројним домаћим, али и иностраним гласилима. Такође, имам обавезу да истакнем да је поводом седамдесете годишњице Института за српски језик САНУ, др Бранкица Марковић представила првих двадесет пет монографија, чиме је мој задатак умногоме олакшан.

Почев од 2004. године када је едиција покренута, до 2022. године када је Институт обележио јубилеј, објављене су тридесет четири публикације. Кроз њих су научној јавности представљена драгоценна, проблемски разубуђена проучавања, која се тичу свих нивоа језичке структуре и која припадају различитим лингвистичким областима и дисциплинама. Иако свака студија у оквиру едиције *Монографије* заслужује посебну пажњу и представља значајан допринос науци, овом приликом изнећу само сумарне прегледе остварених резултата.

¹ Ана Савић-Грујић, *Едиција Монографије Института за српски језик САНУ*, 75 година Института за српски језик САНУ, ур. и гл. ур. Софија Милорадовић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022, 75 стр.

Текст је изговорен на представљању публикација издатих поводом обележавања 75-годишњице Института за српски језик САНУ у Библиотеци града Београда 13. 9. 2023. године.

Представљене публикације обухватају најширу проблематику српског језика, како на синхронном тако и на дијахроном плану. Највише студија засновано је на материјалу српског књижевног језика, немали број базира се на аутентичној дијалекатској грађи, док је у неколико студија учињено напоредно сагледавање стандарднојезичког и дијалекатског идиома. У највећем броју студија аутори с различитих страна расветљавају бројна питања из области лексикологије (терминологије, фразеологије), семантике и дериватологије, често налазећи решења и за многе лексикографске недоумице. Морфолошка и синтаксичка питања предмет су истраживања како у студијама заснованим на стандардном српском језику, тако и у оним које су базирани на дијалекатском материјалу. Када је дијалектологија у питању, поред књига које су настале у складу с узусима класичне дијалектологије, има и оних које чине важан и леп допринос урбаној дијалектологији, ономастици, лингвогеографији. Такође, два вредна прилога дијалекатске лексикографије представљају сведочанства о материјалном, духовном и социјалном животу одређених језичких заједница, а богата лексичка грађа похрањена у њима непресушан је извор за проучавање језичких релевантности српских народних говора, али и за етимолошка истраживања српског језика. Када су етимолошка истраживања у питању, треба истаћи да су на принципима етимологије и етимолошке лексикографије настале две значајне монографије. Развој српског језика посматра се у оквиру друштвено-историјских околности, кроз интерференцију с другим словенским и несловенским језицима. Корелација језика и културе сагледава се и у етнолингвистичком и когнитивнолингвистичком контексту. Однос између језичке норме и језичке праксе репрезентује се кроз призму социјалних и културолошких прилика, док на актуелно стање указују анализа конверзације, дискурса и језичке културе.

Истраживања која су предузимана и публикације које су на основу њих настајале потврђују да се у Институту за српски језик САНУ одвија континуирана и плодносна научна активност. О значају представљених студија говори и чињеница да су неке од њих овенчане престижном наградом за врхунска научна достигнућа Наградом „Павле Ивић“, која је 2014. године преименована у Награда „Павле и Милка Ивић“. Најпре је ову награду 2006. године добила др Марта Бјелетић за монографију *Исковрнутии глаголи*. Године 2012. ово признање припало је проф. др Милети Букумирићу за *Речник говора северне Мейџохије* и др Снежани Петровић за *Турцизме у српском њризренском говору*. Награда „Павле и Милка Ивић“ је 2016. године додељена др Наташи

Вуловић за монографију *Српска фразеологија и религија*, док је 2021. године овим престижним признањем одликована монографија *Српски лексички фонд из угла њолисемије* др Наташе Миланов.

На крају, изнећу само општи закључак – *Монографије* доприносе реализацији основне мисије Института, а то је очување, неговање и развијање српског језика као највећег општенационалног добра.

*Ана Р. Савић-Грујић**
Институт за српски језик САНУ, Београд**

* ana.savic.grujic@isj.sanu.ac.rs

** Објављивање текста је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 1. 2023. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

О Монографијама¹

Године 2004, на иницијативу тадашњег председника Научног већа Института за српски језик САНУ проф. др Александра Ломе, тада дописног члана САНУ, и тадашњег директора Института др Софије Милорадовић, покренута је едиција *Монографије*, с циљем објављивања резултата рада везаних за основни пројекат Института – Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израду *Речника Српске академије наука и уметности*. Потом је на седници Научног већа одржаној марта исте године одлучено да се у оквиру новопокренуте едиције ипак публикују и студије које су проистекле из истраживања сарадника и са других институтских пројеката, као и на основу одбрањених магистарских и докторских радова тематски везаних за пројектна истраживања. Надаље, у годинама које су следиле, замишљени и претпостављени оквир се проширио и у овој едицији објављене су и студије спољних сарадника, пре свега оних везаних за дијалектолошки пројекат, јер је он таквих сарадника највише имао.

Од заснивања едиције уредник је био академик Александар Лома, док су од 2020. године та част и одговорност припале др Владану Јовановићу, сада научном саветнику нашег института. До сада су објављене тридесет четири књиге, чије је сведене прегледе, обogaћене речима њихових рецензента, колегиница Ана Савић-Грујић представила хронолошким редом и од ње ћете чути више о садржају досад објављених књига.

Годинама је „Чигоја штампа“ била сјајан сарадник Института у објављивању књига у овој едицији. Јединствен визуелни идентитет

¹ Ана Савић-Грујић, *Едиција Монографије Института за српски језик САНУ*, 75 година Института за српски језик САНУ, ур. и гл. ур. Софија Милорадовић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022, 75 стр.

Текст је изговорен на представљању публикација издатих поводом обележавања 75-годишњице Института за српски језик САНУ у Библиотеци града Београда 13. 9. 2023. године.

корица поверен је дизајнеру ове издавачке куће, госпођи Лепосави Кнежевић, и на седници која је одржана јуна 2004. године представљено је графичко решење за корице прве књиге у оквиру едиције, а то је један основни визуелни сегмент који је истоветан и по коме едиција бива препознатљива, те други сегмент, онај који се на плану колорита за сваку нову књигу мења. На нашу радост, студије су се множиле и сада већ нису у питању боје него нијансе, па и тај нам се избор већ лагано смањује.

У оваквим приликама дозвољено је бити личан, наравно – с мером, па ћу тако рећи само следеће: постоје три ствари у мом досадашњем радном веку у чијем сам заснивању активно учествовала скупа с још неколико поштованих и драгих колега, а на које сам одиста поносна, и то су међународни научни скуп са преко двеста учесника *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, летњи лингвистички курс за средњошколце у Научно-образовно културном центру „Вук Караџић“ у Тршићу и, као прва хронолошки и по томе што је једина везана за Институт – едиција *Монографије*. Такође, даћу себи слободу да поменем само једну књигу из ове едиције, иако их има још од посебног значаја не само за српску лингвистику него и за српску културу и традицију, при чему њен аутор није више међу живима. То је *Речник говора северне Метохије*, нашег вредног сарадника Милете Букумирића, наставника Филозофског факултета Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, из 2012. године. Ово је једна од књига које имају реликвијарну вредност јер мало је где као у овом тренутку на Косову и Метохији сурово јасно значење следеће дефиниције: *језик је основни јемац очувања етничког идентитета*.

Завршићу своју реч о едицији *Монографије* оним што је њена, па тиме и нас свих у Институту кад је реч о издаваштву, – будућност. То су две књиге које су у штампи:

35. Драгана Цвијовић, *Збирне именице у савременом српском језика (лексичко-граматичка и лексичко-семантичка анализа)*,

36. Милица Стојановић, *Глаголи са више префикса у српском језику*,

као и две књиге које се за штампу припремају:

37. Марија Ђинђић, *Семантичко-деривациона анализа турцизма у савременом српском језику и*

38. Вања Миљковић, *Прошлогођајна семантика глаголских префикса у српском језику*.

Надамо се да ће бити читане, корисне и инспиративне, и то од срца желимо пре свега њиховим ауторима!

*Софија Р. Милорадовић**

Институт за српски језик САНУ, Београд**

* sofija.miloradovic@isj.sanu.ac.rs

** Објављивање текста је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 1. 2023. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Каталог *Издања Института за српски језик САНУ 1947–1922*¹

Као кровна институција за проучавање и неговање српског језика и бригу о њему, Институт за српски језик САНУ није само истраживачки већ и издавачки полигон у овој области. Традицију издаваштва Институт је наследио од свога оснивача, Српске академије наука и уметности, преузимањем обавеза око издавања Речника САНУ и лингвистичке научне периодике, а даље је развијао и разгранаво у складу са својом мисијом и својим задацима. Преглед издавачке делатности није редак начин да се сагледа допринос неке научне институције у одређеном временском опсегу, о чему нам сведочи чињеница да су управо ране годишњице институтског рада обележаване изработом библиографија институтских издања. Такве су, рецимо, библиографије поводом 25 и 30 година постојања Института, које су, осим десетак томова Речника САНУ, чинили само часописи и тек неколико монографских издања. Пола века касније, као резултат преданог и непрекинут рада запослених и сарадника, попис издавачких остварења Института, поводом дијамантског јубилеја – 75 година постојања, представљен је у посебној књизи – *Издања института за српски језик САНУ 1947–2022* аутора Владимира Живановића, на 165 колорних страна. Заједно са библиографском студијом *Анонирна библиографија Библиотеке Лужнословенског филолога* Ане Миленковић и Владимира Живановића и прегледном студијом *Едиција Монографије Института за српски језик САНУ (2004–2022)* Ане Савић-Грујић, каталог *Издања Института за српски језик САНУ* овековечује развојни период не само ин-

¹ Владимир Живановић, *Издања Института за српски језик САНУ 1947–2022*, 75 година Института за српски језик САНУ, ур. Марина Спасојевић, гл. ур. Софија Милорадовић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022, 165 стр.; илустр.

Текст је изговорен на представљању публикација издатих поводом обележавања 75-годишњице Института за српски језик САНУ у Библиотеци града Београда 13. 9. 2023. године.

ститутског издаваштва и научног рада већ и српске лингвистичке сла-
вистике.

У овој књизи читаоцима су сажето, а језгровито и детаљно, у тексту главног уредника јубилејског трокњижја проф. др Софије Милорадовић „Реч унапред“ (11–13), директора Института, и тексту уредника ове књиге Марине Спасојевић „Три четврти века издаваштва Института за српски језик САНУ“ (17–31) представљени, да тако кажемо, прошлост и садашњост, предисторија и историја Института у целокупној својој научноистраживачкој, културно-просветној и издавачкој делатности. Осликан је укратко развојни лук од посланице Стојана Новаковића „Српска краљевска академија и неговање језика српског“ из 1887, објављене 1888. године, и Лексикографског одељења, основаног 1893. године, управо ради прикупљања грађе и израде Академијиног речника, до 22. тома великог тезаурусног Речника САНУ, од жеље за развојем и неговањем књижевног језика на народној основици, до проучавања српског језика применом најсавременијих теоријско-методолошких праваца у оквиру данас шест институтских одека у синхронијској и дијахронијској перспективи (Одсек за лингвистичка истраживања савременог српског језика и израду Речника САНУ, Старословенистички одсек, Етимолошки одсек, Дијалектолошки одсек, Одсек за стандардни језик и Одсек за дигитализацију).

Приликом оснивања 1947. године, сасвим очекивано, у средишту Института налазила се личност светски познатог лингвисте академика Александра Белића. Он је, поред својих колега, прилежних и истакнутих научних посленика на пољу филологије – дописног члана САН Глише Елезовића, универзитетских професора Михаила Стевановића, Миливоја Павловића, Радомира Алексића, Радосава Бошковића, као и филолога Милоша Московљевића – у новоосновани институт довео и своје даровите студенте Милку Јовановић, потоњу и познату Ивић, Павла Ивића, Ирону Грицкат и Ивана Поповића, а за њима и Митра Пешикана. Тада млади институтски стипендисти, пре свега Ивићи, Ирена Грицкат и Митар Пешикан, своје научне корене пустили су управо у Институту и приближавали су се доцније својим радом и остварењима величини научне личности свога учитеља и ментора. Сви су постали чланови САНУ, а Ивићи и чланови више иностраних академија. Управо је то разлог што смо из богате колекције институтских фотографија изабрали баш ових пет портрета – портрет оснивача Института и првих стипендиста каснијих академика пониклих у Институту – да под насловом „Дојени српске лингвистике“ стоје на почетним странама нашег каталога, наравно, уз неизрециво поштовање, захвалност и светло

сећање на сва друга велика и тада већ изграђена имена српске лингвистике која су у историји Института за српски језик имала непроцењиво учешћа, а пре свега на Белићевог наследника на месту директора, знаменитог професора – академика Михаила Стевановића.

За делатност Института за српски језик везује се пре свега израда Речника САНУ као колективни посао његовог основног, најстаријег и највећег одсека, али Институт карактеришу и други колективни послови везани за његове остале одсеке, првенствено речници: *Етимолошки*, *Српскословенски речник јеванђеља* и др., као и атласи: *Ојшћекарјашки*, *Ојшћесловенски* и *Српски дијалекатски атлас*. Насупрот колективних, стоје резултати индивидуалних истраживања, која одражавају теоријско-методолошку оријентацију и интересовања сарадника у њиховом индивидуалном научном раду, те издавачка делатност подразумева и објављивање монографија, зборника, часописа и сличних издања која доносе резултате проистекле из научноистраживачког рада и међуинституционалне сарадње.

Седам и по деценија постојања Института за српски језик САНУ и његове издавачке делатности приказано је кроз петнаест целина у каталогу. Богата и разноврсна делатност, као и многострука сарадња с бројним научним, наставно-научним и културним установама, условила је и сложену структуру каталога, која се огледа у комбиновању више критеријума у навођењу јединица, будући да примена само хронолошког принципа не пружа податке о великом броју области које су у фокусу интересовања институтских сарадника. С циљем да целине буду што хомогеније, прегледније и да прате основне резултате колективних задатака, публикације су груписане по едисијама и серијама, уз примену хронолошког принципа унутар група када је реч о вишетомним речницима и периодици, а антихронолошког када је реч о монографијама и зборницима, те се унутар група користи тематски критеријум. Антихронолошки принцип омогућује да се прати актуелност тема.

Прву каталожку целину чини попис до тада објављених томова Речника САНУ – двадесет једног, који обухватају лексику од *a* до *йокуйшћи*. Припрема за израду српског тезауруса, са прекидица и тешкоћама које су носила два светска рата, одвијала се у Лексикографском одсеку САН од последње деценије 19. века до закона о реорганизацији Српске академије наука из 1947. године. Управо под кровом Института настала је и објављена је 1953. године трећа, *Огледна свеска Речника српскохрватског књижевног језика ђо грађи Српске академије* старањем А. Белића и његових сарадника. Исте године изашла су и дорађена *Уйушћива за йрикуљњање речи из народних говора*,

која је припремио Миливоје Павловић, који је 1949. године направио и карту постојећих збирки. Из каталошког описа, осим основних библиографских података о динамици израде, обиму, који се усталио на 800 страна двостубачног текста, формату и граничним речима, сазнајемо и податке о уредништву: први том уредио је Александар Белић, после његове смрти, од II књиге (1962) оформљен је Уређивачки одбор, који чине уредници књиге и уредници појединих секција. Све до IX књиге (1975) није било главног уредника, а први на списку уредника наводи се Михаило Стевановић. Од X књиге (1978) уводи се функција председника Уређивачког одбора, и то постаје Митар Пешикан, све до књиге XV (1996), тј. до своје смрти. Приликом припреме XVI књиге (2001), на челу Уређивачког одбора био је Мирослав Николић, а за XVII књигу (2006) то је била Милица Радовић-Тешић. Рад Уређивачког одбора у припреми наредних двеју књига – XVIII (2010) и XIX (2014) – водила је Стана Ристић, а за књиге XX (2017) и XXI (2019) ту дужност имала је Рада Стијовић. Сада пословима на припреми XXII књиге руководи Неђо Јошић.

Друга целина доноси податке о трима свескама *Етимолошког речника српског језика*, у којима је обрађена лексика до бј. Уредник прве свеске била је академик Ирена Грицкат Радуловић, а ту улогу је потом преузео академик Александар Лома, а аутори су, поред академика Ломе, Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Снежана Петровић, којима су се најпре као сарадници (1. свеска), а потом и аутори, придружиле Марија Вучковић (2. и 3. свеска) и Маја Ђокић (3. свеска).

Трећа каталошка целина насловљена је са *Лингвогеографија* и доноси само једну јединицу, 7. књигу *Ојшћѣкарѣаѣског дијалекѣолошког аѣласа*, у чијем је издавању 2004. године учествовао као суиздавач Институт. Како су у каталог ушле само јединице које на нултом табаку садрже име Института, овде смо остали ускраћени за многе податке о дијалектолошким картама које су израдили сарадници Института, но то се може пратити у персоналним библиографијама. Да кажемо и да то није једини случај да су дела резултат рада у Институту, али да Институт није формални (су)издавач. Подсетићемо, рецимо, на зборник са скупа *Стандардизацији српског ћириличног ѣисма и његова стандардизација у Уникоду*, који је одржан у суорганизацији САНУ и Института и фонда „Ђорђе Зечевић“ 2007, а који је издала Академија 2010. године, а нашло би се још таквих примера.

Четврта каталошка целина, *Часоѣи инѣиѣѣуѣа*, доноси хронолошки попис свих годишта институтских часописа, ако их има и по свескама, и то од прве године њиховог оснивања. Најстарији научни лин-

лингвистички часопис *Српски дијалектолошки зборник* од свог оснивања 1905. до 2022. изашао је у 69 књига. Уређивали су га Александар Белић, Михаило Стевановић, Павле Ивић, Александар Младеновић и Слободан Реметић. Најстарији и најугледнији међународни лингвистички часопис *Јужнословенски филолог* основао је Белић, са својим учитељем Љубомиром Стојановићем, 1913. године. После Белића, уредници су били Михаило Стевановић, Милка Ивић, Предраг Пипер и Рајна Драгићевић, а LVI књигу, посвећену академику Павлу Ивићу, уредио је Слободан Реметић. До 2022. изашло је 78 књига. Ова два часописа Институт издаје заједно са Академијом. Часопис за српски књижевни језик *Наш језик* основало је 1932. Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем. Часопис има своју стару серију, од осам годишта, при чему је изашла само прва свеска последњег годишта (1941). Послератно издавање настављено је у Институту као нова серија, најпре под вођством Уређивачког одбора, а потом А. Белића као уредника. После Белићеве смрти часопис су уређивали Михаило Стевановић, Митар Пешикан, Мирослав Николић и Срето Танасић. Изашло је 53 годишта нове серије. Свој најмлађи часопис, *Лингвистичке актуелности*, Институт је покренуо 2000. године. Часопис излази електронски, а уређује га Ђорђе Оташевић.

Пета целина посвећена је најмлађој едицији *Монографије* (2004), која је уједно, за непуне две деценије, са досадашњих 38 књига (34 до 2022), и најбогатија. Од ове целине у каталогу примењује се антихронолошки принцип.

Шесту целину чине подаци о едицији *Посебна издања*, коју је Институт објављивао са Академијом. У њој су штампане докторске дисертације Ирене Грицкат (1954) и Милке Ивић (1954), те ботанички речник спољног сарадника и консултанта Драгутина Симоновића (1959).

Седму целину чини опис нове серије едиције *Библиотека Јужнословенског филолога*, обновљене 1970. године. Она до сада броји 25 књига, чији су аутори из Института, али и из других (наставно-)научних установа.

Публикације у едицији *Старословенско и српско наслеђе*, покренутој 2014. године, резултат су рада сарадника на Старословенистичком одсеку. Ова едиција садржи тематске зборнике, монографије посвећене историји језика. До сада су изашле три књиге, чији су садржаји описани у осмој целини каталога.

Едиција *Прилози грамајници српскога језика* представља капитални подухват Одбора за стандардизацију српског језика. У њој се

Резултати рада, односно електронска издања на платформама *Расковник* и *Прејис* представљени су у тринаестој целини *Дигитална издања*, где такође припада и дигитално издање Вукових народних пословица. На сајту Института налази се и *Речник њојмова из њериода ејидемије ковида*, на основу чије је дораде и допуне и изашло штампано издање.

Целина *Пригодна издања* садржи јединице које представљају сведочанства и досадашња сумирања рада и резултате Института за српски језик САНУ.

Последња, петнаеста целина *Сјиси Одбора за сјандардизацију срјског језика* представља попис књига које доносе архиву рада овог тела: дописе, одлуке, преписку, извештаје о раду и сл. Подсетимо, Одбор за стандардизацију од свога оснивања неодвојиви је део Института, у коме се и налази Одборово седиште.

На крају каталога налази се прилог који доноси попис студија у часопису *Срјски дијалектјолошки зборник*. Ово је још један похвале вредан труд аутора јер се неретко под насловом серијске публикације крију монографски описи народних говора и вредни дијалекатски речници, који заузимају заправо читав број, по чему је ово специфичан часопис-монографија.

Петнаест каталожких целина сведочи о богатој делатности сарадника Института за српски језик САНУ на свим пољима науке о језику, у колективном раду и индивидуалним истраживањима. Обједињавањем, описом и систематизацијом свих издавачких подухвата Института у каталогу Владимира Живановића добили смо вредан прилог познавању историје и развоја Института за српски језик САНУ и веома користан приручник за све посленике на пољу науке о језике, али и сваког за језик заинтересованог. Изузетног дизајна, аутора Оливере Батајић Сретеновић, каталог у речи и слици, спајајући традиционално и модерно, 19. и 21. први век, испреда повест о три четврти века Института за српски језик САНУ, враћајући дуг прошлости и дајући залог будућности.

*Марина Сјасојевић**

Институт за српски језик САНУ, Београд**

* marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

** Објављивање текста је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 1. 2023. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

